

**УНИВЕРЗИТЕТ У БЕОГРАДУ
ФАКУЛТЕТ БЕЗБЕДНОСТИ**

**Интереси и вредности као узроци
интерперсоналних конфликта**

ДИПЛОМСКИ РАД

МЕНТОР:

**др Ненад Путник,
ванредни професор**

КАНДИДАТ:

**Драган Штрбац
301/13**

Београд, 2018. године

Садржај

Увод.....	1
1. Основни појмови и могући узроци конфликта	3
1.1. Интереси и сродни појмови	3
1.2. Вредности и сродни појмови	5
1.3. Конфликт и сродни појмови	10
1.4. Могући узроци сукоба.....	11
2. Дефиниције, врсте, фазе и елементи конфликта.....	14
2.1. Дефинисање друштвених конфликта.....	14
2.2. Врсте конфликта.....	16
2.3. Елементи структуре конфликта.....	18
2.4. Фазе конфликта	20
3. Однос интереса и вредности	22
4. Дефинисање, врсте и конфликт интереса.....	23
4.2. Врсте интереса	24
4.3. Конфликт интереса	26
5. Дефинисање, класификација и конфликт вредности	27
5.1. Дефинисање вредности	27
5.2. Класификација вредности	35
5.3. Конфликт вредности.....	37
5.3.1. Шварцова универзална теорија структуре и садржаја вредности.....	38
5.3.1.1. Однос компатибилности и конфликта мотивационих типова вредности..	43
Закључак.....	45
Литература.....	47

Увод

Људи одвајкада покушавају да дају одговор на, наизглед једноставно, али ипак врло тешко питање “зашто” многи филозофи, а касније и социолози, психолози, антрополози, криминолози и други научници, из различитих углова покушавају да дају одговор на ово, пре свега, филозофско питање.

Ренесанса и хуманизам су дочекани са одушевљењем и сматрало се да је готово што се тиче науке и одговора на вишевековно човеково питање постојања смисла и разлога на планети Земљи.

Што се прогреса науке (нарочито природних) тиче, она доживљава свој врхунац, нарочито што се тиче информационих и модерних технологија. Човек је сазнао на који начин се одвијају природни и друштвени процеси и све је ближи коначној истини. Зна се за кварк, атом, протон, неутрон и електрон. Зна се како они функционишу, али ниједна теорија до сада није дала одговор на питање: Зашто се то дешава ? Није ли онда амбициозно очекивати и да друштвене науке дају одговор на то питање, или је заправо човеку суђено да вечито трага за смислом свог постојања ?

Циљ овог рада је да укаже на неке основне појмове (и њихове сродне појмове) на основу којих се анализирају крајњи узроци сукоба међу људима (акценат је на тзв. атитудиналним факторима). Наиме, у овом раду ће, као основна аналитичка јединица бити узет појединац (индивидуа, личност, особа) и помоћу, како смо већ навели, концепта интереса и концепта вредности бити приказано како они утичу на стварање сукоба међу људима (дакле, интерперсоналних конфликта).

Први део рада се бави дефинисањем основних појмова дипломског рада, али ће бити наведени и јасно разграничени слични и сродни појмови. Такође ће бити наведени, по ауторовом избору, неки значајни и могући узроци конфликта међу људима.

У другом делу ће бити речи о појму и теорији конфликта. Биће приказане основне дефиниције конфликта које су важне за предмет истраживања, његове карактеристике и врсте, односно указаће се на основне фазе и елементе сваког конфликта (без обзира које је природе).

Сматрам да је потребно указати на фазе и елементе конфликта, ради бољег разумевања концепта интереса и концепта вредности као узрока сукоба, и ради јаснијег и потпунијег разумевања Шварцове универзалне теорије структуре и садржаја вредности¹ и њене повезаности са конфликтима.

У трећем делу ће бити описан однос између интереса и вредности.

У четвртом делу ће бити речи о етимологији интереса, најопштијим и најприхваћенијим дефиницијама интереса, врстама интереса, општим карактеристикама интереса и конфликту интереса.

¹ Шалом Шварц (Shalom H. Schwartz) је 1992. године на основу дефиниције вредности М. Рокича одредио карактеристике вредности и успоставио дату теорију.

Пето поглавље је резервисано за вредности. Биће наведене основне дефиниције вредности, различити аспекти проучавања вредности, врсте и основне карактеристике вредности и конфликт вредности. Али, у оквиру овог поглавља ће бити изложена Шварцерова универзална теорија структуре и садржаја вредности и однос компатибилности и некомпатибилности одређених вредности.

1. Основни појмови и могући узроци конфликта

Основни појмови у овом раду су концепт интереса, концепт вредности, конфликт и индивидуа (појединац, личност, особа).²

Обично када желимо да одговоримо на питање, шта је то што покреће организам живог бића, шта је узрок, разлог, повод неког понашања и зашто се дешава то што се дешава, кажемо да се ради о мотиву или покретачу наших активности.

Психологија³ као наука која проучава психичку стварност или психички живот (психичке процесе, психичке особине и њихово манифестовање у понашању) и као таква нам, уз филозофију може помоћи око овог предмета истраживања.

1.1. Интереси и сродни појмови

Интересе треба разликовати од одређених појмова, а односе се на један од елемената личности сваког појединца. С тога, посветићемо пажњу мотивационим особинама личности.

Мотивационе особине личности⁴ (ужем смислу) чине: потребе, интересовања, вредности и ставови (Кордић & Пајевић, 2007: 132).

- **Потребе** се одређују као недостатак или вишак нечега и могу бити органске и психолошке.

Потреба је недостатак одређених материја у организму и нужност да се оне надокнаде у циљу нормалног функционисања организма и одржавања живота (Рот & Радоњић, 2004: 159).

Аутор Агнеш Хелер (Agnes Heller), представница тзв. Будипештанске школе каже да се потреба односи увек на неки конкретан предмет или на неко предметно делање. Предмети остварују потребе и обрнуто потребе предмете.⁵

Највиши предмет човекове потребе је други човек. Историја човековог настанка је у основи историја настанка потреба (Хелер, 1981: 106).

² Због ограниченог дмета истраживања, нећемо се бавити дефинисањем личности, већ ћемо само навести две дефиниције. Амерички психолог Кател сматра да је личност оно што омогућава предвиђање шта ће особа урадити у датим околностима; то је сложен и диференциран склоп црта, са мотивацијом која зависи од подскупе динамичких црта (Cattell, 1950), односно, други психолог, Олпорт каже да је личност динамичка организација оних психофизичких система унутар индивидуе, који одређују њено карактеристично понашање и њен карактеристичан начин мишљења (Allport, 1962) (Аларгић, 2012: 58).

³ Сложеница од грч. *psyche*- дух, душа, душевни и грч. *logia*- знање, учење наука. Што значи да се бави науком о души, односно чињеницама, законима и развоју душевног живота уопште. Она је емпиријска наука и њен предмет истраживања су појаве тзв. непосредног, унутрашњег искуства.

⁴ Гилфорду у особине личности спадају: способности, особине темперамента, карактерне особине, ставови, потребе, интересовања и телесне карактеристике (Кордић & Пајевић, 2007: 128).

⁵ Интересантно је да Хелерова сматра да је производња та која ствара нове потребе (Хелер, 1981: 105).

Наиме, уколико стварамо оруђа да бисмо подмирили своје потребе онда је та потреба за оруђем већ једна нова потреба различита од животињске (Хелер, 1981: 107).⁶

За разумевање понашања личности од велике важности је познавање циљева којима сваки појединац тежи. Остварење жељених циљева изазива у човеку осећање задовољства. Различите потребе су различито важне за појединца. Најважнија законитост у задовољавању потреба садржана је у хијерархијској организацији потреба, по принципу приоритета у редоследу задовољавања. Потребе су поређане у пет нивоа (физиолошке потребе, потребе за сигурношћу, потребе за припадањем и љубављу, потребе за поштовањем и потреба за самоактуелизацијом)⁷ (Кордић & Пајевић, 2007: 112).

Приоритет у задовољавању имају потребе које се налазе на нижем нивоу хијерархијске лествице. Основни услов да се задовоље потребе са вишег нивоа јесте да претходно буду задовољене потребе нижег реда.

- **Интересовања**⁸ се могу означити као спремност личности да обраћа пажњу и испољава активност у односу на одређене садржаје и појаве, при чему се доживљава велико задовољство (Кордић & Пајевић, 2007: 132). Румел каже да су интереси моћ-сила коју неки став има према манифестацији у понашању особе. Интерес представља активни став, који увек обухвата циљ и објект. То су циљеви које особа стварно жели (Румел, 2001). Они увек имају смер и величину.
- **Циљ** представља свесно жељена будућа стања. (Милашиновић и сар., 2012: 16).
- **Жеља** постоји уколико се ради о испуњењу три услова. Прво, да се ради о потреби, друго, да се ради о нагону у свести и, треће, да постоји представа привлачност циља који може да задовољи постојећу потребу (постоји конкретан, одређен објект) (Рот & Радоњић, 2004: 160).
Циљеви и жеље које нису у процесу реализације су ставови (латентне жеље) (Румел, 2001).
- **Нагон** представља свесно доживљену потребу (глад, жеђ, сексуални нагон...).
- О **намери** се говори када постоји: а) мотив б) свесно вољно прихватање тог мотива в) постављање циља који треба да се оствари. И он је пре свега везан за вољну радњу и одлуку (Рот & Радоњић, 2004: 160). Намере су активни, свесни, будући циљеви које видимо да други имају. Они су интереси који се манифестују кроз понашање- то су интереси који живе (Румел, 2001).⁹

⁶ У вези с тим, критикујући капитализам, Хелерова сматра да капитализам редукује све потребе на потребу за поседовањем, хомогенизује похлепу, а ипак производи томе супротне радикалне потребе (Хелер, 1981: 18).

⁷ У литератури позната као Масловљеватеорија хијерархије потреба.

⁸ Реч интерес је од *лат.* *interesse* бити између, учествовати, имати удела. *Inter* има значење: међу, између, за време (Вујаклија, 1980: 353). Слично томе, *intersum*, *interesse* значи: учествовати, узети удела, удео, учешће, однос, привлачност, занимљивост, пажња, љубав, наклоност, значај, важност, вредност, корист, добит, добитак, корист или штета коју неко има од радње неког другог лица или догађаја, *interesse*- онај кога се нешто тиче, онај који има удела у чему, онај којему је стало до чега, учесник, удеоник, онај који жели што, који полаже право на што, суделовати, узимати учешћа, бити одан, стало ми је, тиче ме се, привлачи ме, изазива моје саучеће, радозналост и пажњу, према томе нисам равнодушан, до тога ми је стало, то ме се тиче, то је за мене важно, ту су у питању моји рачуни (Вујаклија, 1980: 354).

⁹ Румел наводи три елемента која чине намеру: воља, интерес и задовољење (Румел, 2001: 131).

- **Тежња** представља усмерење ка некој врсти објекта, односно не мора да се ради као код жеље о конкретаном и тачно одређеном објекту (Рот & Радоњић, 2004: 160).
- **Мотиви**¹⁰ се односе на покретање активности и организма (Рот & Радоњић, 2004: 159-160). Крстић (1991) каже да су мотиви психолошки чиниоци који покрећу на активност, усмеравају и одржавају активност ради достизања циља којим се може задовољити одређена потреба. Односно, он је свесни или несвесни повод и подстрек за одређену делатност (Кордић & Пајевић, 2007: 108).

У психологији се прави разлика узмеђу биолошких и социјалних мотива. Неки аутори говоре и о личним мотивима као начинима задовољења основних биолошких и социјалних мотива.

а) Биолошки мотиви- у чијој основи су органске потребе. Три функције биолошких мотива су:

- да задовоље органске потребе тела
- да се заштити организам од физичке повреде и
- да се омогући активност која служи стварању и одржавању потомства.

Ти мотиви су: глад, жеђ, матерински мотив, сексуални мотив, потреба за чулном стимулацијом, потреба за променом и потреба за спавањем.

б) Социјални мотиви- почивају на психолошким потребама и резултат су социјалног искуства појединца. Разлике у изражености ових мотива зависе првенствено од културних и социјалних услова у којима људи живе.

Социјални мотиви су:

- мотив сигурности (физичка, материјална, психолошка, социјална)
- мотив агресивности (бенигна и малигна)
- мотив самосталности
- мотив постигнућа
- мотив радозналости
- мотив самопотврђивања (Кордић & Пајевић, 2007: 113-120).

1.2. Вредности и сродни појмови

Вредности су феномен чије систематско изучавање није могуће без примене интердисциплинарног приступа, узимајући у обзир то да се ради о појави која је снажно повезана са антрополошко-биолошким развојем човека као свесног бића, али и са природом односа које појединци и друштвене групе међусобно успостављају у процесу изградње и одржања друштвеног система. Па, ипак, управо ова двострука утемељеност феномена, представља основ за један од темељних спорова у дефиницији вредности: да ли су оне изводиве из социјалних и психолошких карактеристика људског бивствовања (потреба, интереса, намера, жеља, осећања) или су израз једне независне, аутономне реалности (Животић, 1986).

Као карактеристике индивидуалних личности, вредности представљају релативно стабилне феномене. Међутим, не ради се о особинама које су стечене рођењем, већ

¹⁰ *Лат. motivum* што значи побуда, повод, подстрек, подстицај, разлог (Вујаклија, 1980:)

настају као део процеса интеракције индивидуе и њеног окружења (социјализација и интернализација), што значи да су, под одређеним околностима, подложне променама. Најобухватнија дефиниција вредности у оквиру домаће литературе је она коју нуди Драгомир Пантић. Према њему, вредности представљају **релативно стабилне, опште, хијерархијски организоване карактеристике појединаца (диспозиције) и група (елементи друштвене свести), које су формиране међусобним деловањем историјских, актуалносоцијалних и индивидуалних чинилаца, а које, због приписане пожељности, усмеравају понашање својих носилаца ка одређеним циљевима** (Пантић, 1977: 277).¹¹

Вредности су идеална својства која их чине пожељним за људе или због улоге које имају у социјалном понашању личности. Оне су предмет проучавања многих научних дисциплина, а свака од њих их проучава са свог аспекта:

- Филозофија проучава вредности као етичке идеале
- Социологија као стандарде друштвеног функционисања
- Педагогија као критеријуме према којима се вреднује васпитни процес и остварује идеал формирања свестране личности
- Психологија као диспозиције за пожељне облике понашања

Вредности утичу на људско понашање на три начина: као циљеви којима се тежи, као критерији при избору алтернативних могућности и као општи стандарди који се постављају у односу на околону и на самог себе.

Неке од познатијих скала за испитивање вредности су Рокичева скала и Шварцов упитник вредности (Kordić & Pajević, 2007: 133).

Вредности у себи укључују већи број ставова. Рот наводи две битне карактеристике вредности: а) диспозиције усмерене на социјално пожељне циљеве б) централне диспозиције које снажно и трајно покрећу човека на одређене активности. Вредности, стога, могу да објасне шири опсег понашања него ставови. (Kordić & Pajević, 2007: 189-190).

- **Животни стилови** су преферирани облици понашања, кроз које би личност најрадије задовољавала своје потребе. За разлику од вредносних оријентација, у њима је више изражена активациона компонента, као и представа циља коме се тежи.
- **Ставови** се дефинишу као тенденција да се објекти вреднују повољно или неповољно (Fazio, 1990, према Kordić & Pajević, 2007: 188). Основни елементи дефиниције су процес вредновања и присутност објекта става. Објект става може бити било шта што особа има пред собом као предмет вредновања (рекреација, демократија, систем образовања, државне институције, рециклирање отпада и слично). Док аутори Рот и Радоњић, сматрају да ставови представљају изразито позитиван или негативан однос према појавама или особама.

¹¹ Детаљну разраду и операционализацију ове дефиниције је дала ауторка Драгана Алрагић у својој докторској дисертацији (Аларгић, 2012: 21-23). О томе ће више речи бити у делу који се односи на дефинисање вредности.

Креч, Кречфилд и Балакија (1972) ставове дефинишу као трајне системе позитивног или негативног оцењивања, осећања и тенденције да се предузме акција за или против у односу на различите објекте.

Три компоненте ставова¹²:

а) Когнитивна компонента става се односи на знања која имамо о објекту става, као и на вредносне судове, односно оцену о вредности објекта (да ли је нешто добро или рђаво, корисно или штетно и слично).

б) Емоционална компонента става наглашава да човек увек има нека осећања у вези са ставским објектом. Она могу бити једноставна (јавља се само афективни тон, пријатно или непријатно) и сложена (укључују у себе дивљење, саосећање, згражање и сличне сложене емоције).

в) Конативна компонента става указује на потребу човека да предузме акцију у складу са својим ставом, да учини нешто за или против објекта става (Kordić & Pajević, 2007: 189).

Поред компоненти, став има и следеће карактеристике: став је диспозиционог карактера, стечена и има утицај на понашање појединца.

У првом реду, вредности треба разликовати од ставова, као појма који им је сродан, али је нижег нивоа општости. Као диспозиције и системи трајних позитивних или негативних оцена социјалних објеката (Krech, Crutchfield, Balachey, 1972), ставови се појављују на индивидуално-психолошком нивоу анализе, чинећи елементе општије категорије вредносне оријентације.

Истраживање вредности у психологији произашла су из истраживања ставова, а бављење структуром ставова отворило је питање односа вредности и ставова. За разлику од става, вредности су општије, више централне и трајније диспозиције, тако да се по правилу, за једну вредност везује више сродних ставова и шири репертоар понашања. Ставови имају изражејнији објекат према коме су усмерени, а и конативна компонента је израженија (ближи су непосредној акцији). Веза између ставова и вредности није тако једноставна и једнозначна (Кузмановић и Петровић, 2007; Радовић, 2010). Из вредности може да произилази одређени број конкретних ставова. Пошто су ставови вишеструко детерминисани, то значи да у друштвеној кризи могу бити више под утицајем неких других фактора (нпр. актуелних интереса) него вредности.

Када говоре о односу ставова и вредности, истраживачи најчешће полазе од претпоставке да вредности имају нека својства која погодују објашњењу друштвених ставова и понашања. Наиме, као генерални стандарди вредности подразумевају критеријуме које људи користе да одаберу и оправдавају акције и да евалуирају друге људе (и себе) као и догађаје (Schwartz, 1992). Вредности се изражавају преко ставова, али се не исцрпљују у њима. Оне претпостављају диспозициону основу за стварање

¹² Према Роту и Радоњићу, три су истакнуте одлике ставова: а) увек значе опредељење за нешто или против нечега (директивни карактер) и подстичу на неку активност у вези с појавом према којој постоји став (динамични карактер); б) представља интеграцију трију менталних функција, односно о појави према која постоји увек се нешто зна и мисли (сазнајна функција), има неко осећање према њој (емотивна функција) и чини се нешто у вези са њом (конативна функција); в) стечене предиспозиције (јављају се у контакту са појавом, на основу активирања одређених нервних организација) (Рот & Радоњић, 2004: 176).

ставова према релевантним новим објектима (Кузмановић, 1995), али су се показале и недовољним да објасне сву комплексност мноштва ставова.

- **Уверења** се такође односе на неки објект, али имају наглашенији интелектуални моменат и логичну оправданост која подразумева позивање на аргументе, чак и кад логичних аргумената у ствари нема.
- **Миљења (мишљења)** су слична уверењима, али без наглашеног позивања на аргументе, а од ставова су специфичнија јер се односе на аспекте односа према неком објекту. Наиме, можемо имати више мишљења о истом објекту, став је само један (Кордић & Пајевић, 2007: 189).
- **Вредносне оријентације** представљају стабилно интегрисане ставове који конституишу једну кохерентну целину, и оне се могу јавити на индивидуалном али и на групном нивоу, као оријентир индивидуалног или групног понашања. Не треба заборавити да готово све социопсихолошке дефиниције наглашавају да су вредности диспозиције ка одређеним врстама понашања, али није нужно да вербално усвојене вредности подразумевају консекветно друштвено делање које је у складу са њима (Поповић, 1974: 236).

Наиме, вредности се, с једне стране, појављују као опште карактеристике културно-симболичког система једног друштва (и у том смислу представљају глобалне друштвене феномене), које се, бивајући усвојене од стране појединаца или читавих група, појављују као мезо или микро-структурне варијабле. Вредносне оријентације се, са друге стране, везују првенствено за *носиоце друштвеног делања* (колективне или индивидуалне актере), те се, на тај начин, појављују на нижим аналитичким нивоима, односно не могу се приписати глобалним друштвеним системима (Пешић, 2016: 76).

- Представници функционалистичке теорије наглашавали су општи карактер вредности којима се дефинишу пожељни облици друштвене реалности, док су **норме**¹³ категорије које су изведене и којима се утврђују пожељни и прихватљиви начини да се остваре циљеви дефинисани вредностима. Из овакве поставке следи да вредности представљају основу из које се може изводити више различитих норми, чији карактер не мора увек бити једнозначан и непротивуречан. Услед могућности да иста вредност генерише различите, понекад и супростављене норми, конфликти представљају неминован чинилац друштвене реалности. Ипак, треба рећи да однос вредности и норми није једноставан. Наиме, заједно, они сачињавају систем општих и специфичних правила којим се уређује функционисање друштва као целине као и његових појединих делова. Иако су вредности често општије од норми, ове друге могу, са своје стране, да одреде оквири усвајања нових вредности. То даље значи да су вредности двоструко утемељене: у широкој културно-историјској традицији, с једне стране, али и нормативно-институционалном систему који представља израз владајућег система друштвених односа.¹⁴

¹³ Предметак (*nomos, norma*) у сложеницама што значи закон, правило, пропис, мерило, основа, начела рада, угледни пример, утврђена мера (Вујаклија, 1980: 615).

¹⁴ Слично нешто наводи и социолог Владимир Н. Цветковић, који каже да се извори вредности једног друштва (или његових делова) могу (про)налазити у трансценденталним силама и принципима изнад природе и изнад друштва (овде је реч о великим религијама и метафизичким системима), или пак у природним (за једне), односно друштвеним (за друге) силама и принципима (овде је посредни

Други критеријум који служи за разграничење вредности и норми односи се на форму у којој су изражене: наиме, док су вредности формулисане у облику (позитивних) диспозиција, норме у себе укључују и *(негативни) елемент санкције*, која следи уколико дође до њиховог кршења. Ово је управо могуће због различитог степена општости на којем су једне и друге формулисане, па тако одређене опште вредности бивају конкретизоване нормама кроз низ исказа о пожељним, али и непожељним облицима деловања, мишљења или осећања. Вредности, на тај начин, одређују садржај, док се норме односе за средства за реализацију садржаја (Пантић, 1977: 281).

На крају, при разграничењу вредности и норми, треба имати на уму и критеријум који је методолошке природе. Наиме, у процесу операционализације, вредности је могуће посматрати као дијалектичке ентитете, односно као *ске* које имају *различите* *полове*, док су норме дате најчешће као *једнодимензионални захтеви* или *правила* (Пантић, 1977: 281).

- На крају, пошто се вредносне оријентације често повезују или изједначавају са **идеолошким**¹⁵ **оријентацијама** (Пантић, 1977), и овде је неопходно извршити одређена појмовна разграничења. Као и вредности, и овај појам је оптерећен мноштвом различитих значења која му се приписују, те је тешко издвојити општеприхваћену дефиницију (Аларгић, 2012: 24).

Стога ћемо се определити за Манхајмову концепцију тоталне идеологије, коју он, ослањајући се на Маркса¹⁶, одређује као *Weltanschauung*, односно погледа на свет различитих политичких и историјских група (Манхајм, 1968).¹⁷ Он наводи да су идеологије историјски и друштвено погледи на свет, односно да је сваки поглед на свет идеолошки по свом карактеру. У том смислу је јасно да и вредносне оријентације представљају један вид идеолошког погледа на свет, односно историјско и друштвено одређен начин интерпретације друштвене реалности. Неки аутори, као Пантић, сматрају да нема никакве разлике између појмова идеолошких и вредносних оријентација, те се два термина могу користити алтернативно. Идеолошке оријентације представљају знатно шире и комплексније феномене, које у себе могу да укључују различите вредносне оријентације. У том смислу, оне представљају општији појам од вредносних оријентација. Како то наводи аутор Јелена Пешић, оне су општији појам од вредносних оријентација и могу се одредити као шири комплекси мишљења и веровања, карактеристични за одређене друштвене групе или епохе, који се могу

материјалистичка филозофија и нововековна наука). Ови корени се, како каже дати аутор, сматрају вечитим (Цветковић, 2005: 297).

¹⁵ Латинска сложеница (*idea, logia*) која у овом контексту, најблаже речено означава мишљење, мисли које сачињавају једну идејну целину.

¹⁶ К. Маркс је инаугурисао теорију о идеологији као посебном облику искривљене свести. Сматрао је да она настаје услед неједнаких односа у производњи живота и да се најчешће сведе на исто: инструментализовати и поопштити одређени партикуларни друштвени интерес (Цветковић, 2005: 298). Или, како Маркс другачије наводи, скупина свести, идеја и одређивања вредности неке друштвене групе, она је надградња на основни друштвених и природних односа, од којих зависи постанак и развој одређених духовних, културних облика (Вујаклија, 1980: 320).

¹⁷ Аутор Владимир Н. Цветковић наводи да су идеологије специфичан модерни феномен, које улазе у ред псеудорелигијских и псеудофилозофских покушаја да се на основу властите наводне истинитости, остваре циљеви који су остали недостижни за друге облике промишљања света, као и политичког практиковања резултата тог мисаоног напора. То су засебни политичко-религијско-научни конгломерати, тзв. поглед(и) на свет (Цветковић, 2005: 11).

односити на било који аспект друштвене реалности, а које сачињавају сложен и релативно хомоген комплекс различитих вредносних оријентација (при томе, поједине вредносне оријентације могу имати централно место при дефинисању идеолошких оријентација, док друге представљају споредне димензије) (Пешић, 2016: 78-79).

- Врло често се истиче и мотивациона улога вредности, која се испољава у облику преференција одређених циљева или усмеривача понашања према одређеним стандардима. Када је реч о односу вредности и **мотива**, може се рећи да свака вредност има значење мотива, али не важи и обрнуто, мотив не мора достићи ниво вредности. Мотиви *не морају бити свесни*, док је човек увек свестан својих вредности (Аларгић, 2012: 24).
- **Црта личности** је такође појам сродан појму вредности. Црте личности као и вредности имају диспозициони карактер, али се налазе дубље у структури личности и нису толико везане за објекте у окружењу. Најчешће се инструменталне вредности повезују са цртама личности, док се терминалне вредности посматрају као општије категорије (Аларгић, 2012: 25).

1.3. Конфликт и сродни појмови

Термин конфликт¹⁸ подразумева ситуацију у којој су оба учесника или групе учесника свесне неусаглашености и он се зове манифестован конфликт, док се латентни конфликт назива још и прикривени (тензија).

Конфликти су перманентни пратиоци човековог живота, за које се траже и у већој или у мањој мери налазе решења. Они су углавном позитивно психолошко стање, док је фрустрација негативно психолошко стање већег интензитета. Наиме, конфликт може постати извор фрустрације само ако је реч о мотивима велике психолошке или друштвене вредности или ако је само трајање конфликта дуго.

Појам **агресија**¹⁹ има више значења и односи се како на колективно тако и на индивидуално понашање. У најужем смислу се под овим појмом подразумева ускраћивање, напад и наношење штете и бола с одређеним циљем (на пример: повређивање или убијање других људи, претње, увреде, деградирање и слично) (Милашиновић и сар., 2012: 49).²⁰

У тесној вези са појмом агресије²¹ је појам **насиље** (подврста агресије). Насиље, као и агресија, означава ускраћивање и наношење штете и бола другоме с одређеним циљем, с том разликом да је о насиљу реч углавном код тешке, а посебно, телесне агресије, али не и ако су у питању псовке или агресивни погледи (Милашиновић и сар., 2012: 49).

¹⁸ Од латинског *conflictus*- сукоб, судар, борба, спор, свађа (Вујаклија, 1980: 463).

¹⁹ Наиме, реч је о појму латинског порекла *agressio*, који означава напад, нападање, кидисање, насртљивост, неизазван напад у циљу потчињавања, освајања (Вујаклија, 1980: 9).

²⁰ Овде треба напоменути четири закључка до којег су дошла новијих научних истраживања: да нисмо наследили склоност ка рату од својих животињских предака, да насилно понашање није генетски програмирано у људској природи, да људи немају насилан ум и да рат није проузрокован инстинктом или ма којом појединачном мотивацијом (Милашиновић и сар., 2012).

²¹ Три основна гледишта агресивности у психологији: а) агресије као нагона б) агресија настаје учењем в) агресија се јавља као реакција на фрустрацију (Кордић, 2005: 99).

Овде треба напоменути да се, са становишта друштвених сукоба и становишта психологије, мора правити јасна разлика између индивидуалне агресије и учешћа појединца у колективној агресији.²²

Концепција теорије **фрустрације**²³ се заснива на ставу да свака фрустрациона ситуација претходно укључује постојање извесних препрека²⁴ које спречавају задовољење одређених потреба и изазивајући агресију различитог степена и интензитета, као и одређене облике конфликта као крајње последице (Милашиновић и сар., 2012: 51).

Тензија²⁵ представља менталну напетост или затегнутост између појединаца или групе, која настаје као последица фрустрације личности, или с друге стране, сама фрустрација посредством напетости коју изазива производи агресију и конфликте. Овде треба нагласити да овакав приступ није општеприхваћен. Често се индивидуална тензија тумачи и знатно другачије и много шире, а пре свега као последица различитих психо-социјалних процеса (одговор на ограничење слободе, отуђености, отежане адаптације), а често се поистовећује са конфликтом и непријатељством (Милашиновић и сар., 2012: 55).

У литератури превладава став да су сукоби и агресија начини за превладавање унутрашње напетости, али и да су само један од више могућих одговора на фрустрацију.

1.4. Могући узроци сукоба

Теоријска мисао је одавно утврдила да су крајњи узрок и основа свих друштвених конфликта у супротним интересима које настоје реализовати појединци и групе.

У основи сваког сукоба је неслагање између:

- постигнутог нивоа добијања материјалних, културних и духовних ресурса
- чврстог убеђења да приступ ка њима неоправдано ограничава супротна страна (Милашиновић и сар., 2012: 116).

Узроци друштвених сукоба, како то наводе аутори Р. Милашиновић, С. Милашиновић и Н. Путник су у следећим факторима:

- разлика интересу и друштвеном положају
- разлика у вредностима, циљевима, личностима, образовању, култури, опаженим ситуацијама, очекивањима

²² Поменута разлика је јасно приказана у табели код Р. Милашиновића, С. Милашиновића и Н. Путника (Милашиновић и сар., 2012: 50).

²³ Лат. *frustratio*- ненормално, болесно стање које се јавља код појединца када, услед објективних спољних околности, нису остварене његове жеље (Вујаклија, 1980: 983).

²⁴ Препреке које доводе до фрустрације се могу поделити на: природне препреке (географска средина, клима и други просторни фактори), друштвене препреке (неформална и формална контрола) и психолошке препреке (физичке особине, интелектуалне препреке, емоционалне препреке, мотивационе препреке) (Милашиновић и сар., 2012: 52).

²⁵ Лат. *tendere, tension*- испружити, управити, напрегнутост, затегнутост, усиљеност, неприродност (Вујаклија, 1980: 904).

- борби за простор²⁶
- новац, признање, вредности, ауторитет
- садржај друштвене делатности
- конкретним условима живота
- типом политичког система
- систем вредности и принципи који нису прихватљиви за све
- нетачна информација, дезинформација, противречна информација
- недостатак ресурса
- неостварени интереси
- конкуренција између страна која прераста у непријатељство
- закон, правила, политика
- култура²⁷, обичаји, навике, застарела општеприхваћена пракса
- егоизам, стереотипи и незадовољено самољубље
- богатство²⁸, власт и друштвени статус као три непосредна узрока друштвених сукоба²⁹
- “Аристотелови узроци”, поред горе наведених, а који су битни за наш предмет истраживања су: тежња за једнакошћу или неједнакошћу, надмоћ, потцењивање, подвале, несразмерно јачање једне класе или гране власти, етничке разлике, географски положај земље (Милашиновић и сар., 2012: 25).
- приватна својина (ово је моје)³⁰
- власништво и експлоатација у производњи од стране нерадничке класе (Сен-Симон)
- унутар човека, односно одређени су психом појединца (свест унутар саме личности), те се покушавају објаснити појмовима агресије и фрустрације³¹
- бенигној (дефанзивној) и малигној (офанзивна) агресивности
- релативна депривација (раскорак између очекиваног и оствареног)
- интеграција људи у национални систем³²

²⁶ Као што тврде представници геополитичког схватања као што су Рацел, Хаусхофер, Фуко, Механом, Мекинде, Кузен и други (Милашиновић и сар., 2012: 37-42).

²⁷ Т. Селин је у оквиру Чикашке школе формулисао теорију културног конфликта, у којој проучава сукоб друштвених норми. Он сматра да сукоб норми настаје у два случаја. Прво, са развојем једне цивилизације у оквиру једне културе и, друго, из додира различитих култура (Милашиновић и сар., 2012: 82).

²⁸ Овде треба додати становиште ауторке А. Хелер која сматра да је право богатство самоделатност индивидуе у слободном времену. Слободно време, а не више радно време постаје мерило богатства (Хелер, 1981: 19).

²⁹ Тукидит, Платон и Хобс су у основи говорили о истим, основним покретачима сукоба, свађа и нестабилности. Платон је основне узрока сукоба и нестабилности видео у три фактора: жељи за издвајањем, такмичењу и жудњи за богатством (Милашиновић и сар., 2012: 23). Тукидит наводи страх, част и зараду (Милашиновић и сар., 2012: 115), а Томас Хобс наводи као три главна узрока свађа: добитак, сигурност и углед, односно у супарништво (такмичење), неповерење у друге (подозривост) и жеђ за славом (Милашиновић и сар., 2012: 35).

³⁰ Као што тврди представник природно-правног учења Ж. Жак Русо (Милашиновић и сар., 2012: 36).

³¹ Р. Милашиновић, С. Милашиновић и Н. Путник разликују четири психолошке теорије о пореклу конфликта: Инстинктне теорије агресије, Теорија фрустрације, Теорија учења и Теорија представа.

³² Претходна три узрока конфликта, представници социо-психолошке теорије конфликта (Е. Фром и Т. Гар) наводе као кључна у настајању свих конфликта (Милашиновић и сар., 2012: 64-66).

- објективној структури друштва (класни интереси)³³
- неједнакој расподели материјалних и социјалних ресурса, у првом реду богатства, статуса и моћи³⁴
- приступ нижих слојева (нарочито радника) политичко-економској партиципацији³⁵
- свакодневној и непосредној интеракцији двеју особа³⁶

³³ Што заузима централно место у марксистичком схватању света које су засновали Карл Маркс и Фридрих Енгелс (Милашиновић и сар., 2012: 63-73).

³⁴ Као што наводи Л. Козер у својој теорији конфликтног функционализма (Милашиновић и сар., 2012: 96-102).

³⁵ Према С.М. Липсету, наведено представља један од три разлога настајања конфликта у западним друштвима (Милашиновић и сар., 2012: 106).

³⁶ Р. Колинс конституише конфликтну теорију размене, тако што тврди да свака интеракција између две особе, а нарочито уколико је посредована разменом добара, садржи у себи конфликтну основу, а посебно уколико је реч о актерима који располажу неједнаким ресурсима (Милашиновић и сар., 2012: 105-106).

2. Дефиниције, врсте, фазе и елементи конфликта

2.1. Дефинисање друштвених конфликта

Научна литература је препуна покушаја да се успостави једна свеобухватна дефиниција конфликта, која би интегрисала све могуће приступе и обухватила све могуће нивое конфликта.

Конфликти су друштвена појава перманентно³⁷ присутна у свим друштвима и на свим степенима њиховог историјског развоја, било у форми борбе за оскудна добра (материјални интереси за задовољење физичких потреба) или вредности (потребе идентитета). Како наводи руски социолог Т.З. Голенкова, они увек претпостављају конфликт интереса, борбу за поседовање економске вредности, власти и културних и моралних вредности. То је сукоб супротних интереса, циљева, погледа и идеологија различитих индивидуа, социјалних група и класа (Милашиновић и сар., 2012: 15). Он је свесна интеракција између двеју група које теже остварењу међусобно неспојивих циљева.

К. Булдинг (K.Boulding) дефинише сукоб као надметања у којем су стране свесне неспојивости потенцијалних будућих позиција и у којем свака страна жели да заузме позицију која је неспојива са жељама друге стране (Милашиновић и сар., 2012: 15).

С друге стране, Мичел (C.R.Mitchel) конфликт је било каква ситуација у којој две или више страна сматрају да имају међусобно инкомпатибилне циљеве³⁸ или како наводи Ж. Бернар каже да сукоб постоји када људска бића свесно себи постављају циљеве или прихватају вредности које су међусобно непомирљиве и искључене (Милашиновић и сар., 2012: 15-16).

Познат је покушај С. Шпигл-а, да интердисциплинарно одреди сукоб, као резултат судара култура, дисхармоније интереса и диспарантности перцепција, што је последица неспособности страна да се адаптирају на средину у којој живе. Непосредан контекст било којег сукоба стварају својства и интеракције страна учесника. (Милашиновић и сар., 2012: 16).

Занимљив је покушај дефинисања конфликта од стране В. Гоатија, који на конфликте гледао као на облик интеракције у којој један субјект у тежњи за остваривањем властитих интереса онемогућава својом акцијом остваривање интереса другог субјекта или својом акцијом жели да уништи други субјект (Милашиновић и сар., 2012: 17).

Р.Ј. Румел (R.J.Rummel) дефинише конфликт као филозофску категорију, који представља балансирање вектора моћи (Rummel, 2001: 6).

³⁷ Придев који је преузет из лат. *permatens* који значи трајан, истрајан, сталан, постојан, непрестан, непрекидан (Вујаклија, 1980: 693)

³⁸ Реч је о латинској сложеници (лат. *in* не и лат. *comptabilis* - подношљив) која значи несагласан, несаглашљив, неспојив, неподударан, несложен, несложљив, који се не слаже или не иде с чим. (Вујаклија, 1980: 345). Што значи да је реч о неспојивом, несагласном и неподударном циљу (свесно жељена будућа стања) између субјеката конфликта.

Социјални конфликти су борба вредности и захтева за оскудним статусом, моћи и ресурсима у којима су циљеви опонената да неутрализују, оштете или елиминишу своје ривале (Rummel, 2001: 7).³⁹

Сукоби, како их схвата Дарендорф, нису ништа друго до односи који су одређени жељом супарничких страна да постигну оно што је, у целини или само делимице, расположиво само за једну страну (Милашиновић и сар., 2012: 99).

Конфликт, према *Финковој дефиницији*, како то наводи Т. Вебер, представља ситуацију или процес, у којој су два или више друштвених ентитета, повезани најмање једним обликом антагонистичке психолошке везе или најмање једним обликом антагонистичке интеракције (Вебер, 2007: 31).

Психолошки антагонизми садрже такве ствари као што су: несагласиви циљеви, узајамно искључиви интереси, емоционална непријатељства, чињенички или вредносни несклад и традиционалне мржње.

Антагонистичке интеракције иду од насилних, и нерегулисаних борби до најсуптилнијих, индиректних и високо регулисаних облика међусобних сметњи.

С тога, под конфликтом се сматрају све ситуације када две или више особа тежи да:

- поседује исти предмет
- заузме исти простор или исту ексклузивну позицију
- игра несагласне улоге
- постигне несагласне циљеве
- или да предузме међусобно неспојива средства да постигне своје намере (Вебер, 2007: 31).

Сви друштвени односи (појединаца, друштвених група) се могу поделити у две велике класе: приближавање и удаљавање. А ове класе се по интензитету могу делити у неколико група:

1. Приближавање- контакт, приближавање и асимилација.
2. Удаљавање- конкуренција, опозиција и борба као најоштрији степен опозиције, који се разрешава насиљем.

Према И. Перко-Шепаровићу постоји два основна схватања конфликта:

- Конфликт представља облик интеракције међу појединцима-групама, борба која се води између две супротне стране око вредности и захтева за изузетним статусом, моћи и средствима и у којој су циљеви противника да неутрализују, повреде или елиминишу своје ривале.
- Конфликт представља ситуацију у којој постоји могућност да једна страна оствари своје интересе-циљеве на рачун друге стране, односно њених циљева.

³⁹ Румел, на основу своје дефиниције социјалног конфликта, формира теорију о конфликту спирале. Наиме, он сматра да се у оквиру социокултурног поља, које обухвата више елемената, формира конфликт. Социокултурно поље (вредности, норме, друштвене дистанце, статус, класа, друштвени интерес, друштвени конфликт) се представља поље друштвене силе, који носи нашу енергију и састоји се од две врсте: друштвених дистанци који су вектори разлика и сличности између људи по статусу, вери, етици, религији и друштвених интереса који усмеравају наше понашање (Rummel, 2001).

Тежиште конфликта представља конфликтна акција и конфликтна ситуација⁴⁰. Овде постоји опозиција интереса и где остварење једног интереса у конфликту, логички и емпиријски противречи остварењу другог (Перко-Шепаровић, 1968).

Како наводи Р.А.Барон (R.A.Baron), све дефиниције конфликта се много разликују, али оне садрже неке основне елементе:

- Конфликт укључује супротстављене интересе између појединаца или група, у ситуацијама са ограниченим ресурсима;
- Да би постојао конфликт, укључене стране морају увидети супротстављене интересе;
- Конфликт укључује убеђења која друга страна сматра препреком њеним интересима;
- Конфликт је процес, он се развија на основу постојећих односа између појединаца или група, и одсликава њихове прошле интеракције и контексте у којима су се одвијали
- Конфликти подразумевају активности једне или обе стране које заправо доводе до препрека циљевима супротне стране (Барон, 1990: 199).

За конфликте се може рећи, да обухватају, како то кажу аутори Р. Милашиновић, С. Милашиновић и Н. Путник стања социјалних интеракција, отворених антагонизама, са конфротацијом и борбом као основним усмерењима: они су конститутивни елемент сваког друштвеног система и чине основу сваке његове прогредирајуће и пожељне динамике. Основни садржај овако одређеног социјалног сукоба чине унутаргрупне и међугрупне борбе за остваривање међусобно опречних циљева интереса, вредности и ограничених, али битних ресурса (Милашиновић и сар., 2012: 18).

2.2. Врсте конфликта

Што се класификације конфликта тиче (узевши у обзир различите критеријуме класификације), историја конфликтологије је пуна најразличитијих приступа и најразноврснијих критеријума класификације. Ми ћемо овде навести неке основне критеријуме на основу којих се заснива подела конфликта.

Друштвени сукоби се разликују по својој природи, функцији, интезитету, носиоцима, средствима која се користе, последицама, начинима разрешавања, окончавања итд.

Најчешћи критеријуми за класификацију друштвених сукоба су:

- према врсти социјалних група, тј. чесника у конфликту (интраперсонални⁴¹

⁴⁰ Ле Вине разликује пет облика понашања који указују на конфликтну ситуацију: физичка агресија, јавна вербална расправа, прикривена вербална агресија, неиспуњена очекивања и избегавање (Вебер, 2007: 32).

⁴¹ Психолошки сукоби су неизоставни, трајни пратилац свакодневног човековог живота. Унутар субјекта се стално сучељавају супротстављени унутрашњи захтеви. Сукоби се могу посматрати на различитим нивоима: инстанци личности Id-а (инстанца личности која је представник биолошког супстрата у структури личности, дакле нагонског у човеку) и Супер-Его (инстанца личности која је представник социјалног бића у структури личности, дакле резултат процеса социјализације); нагона (нагона за

и интерперсонални, унутаргрупни и међугрупни, унутардржавни и међудржавни, тј. на индивидуалном, групном или међународном плану);

- према последицама које конфликти имају на дати политички систем (системски и умерени)⁴²;
- чињеници да ли је конфликт средство за остваривање интереса и циљева страна у сукобу или је конфликт циљ по себи (реалистички и нереалистички);
- према природи и поводима за његово јављање, средствима која се користе, интензитету, последицама и начинима којим се регулишу или решавају

Прилично је позната класификација сукоба коју даје А. Рапапорт на борбе, игре и дебате и која садржи значајне елементе математичко-логичке анализе и психолошког приступа. Његова класификација полази од начина и степена утицаја учесника у сукобу на његов ток и исход: за *борбу* је карактеристична компонента стихијности, где самоконтрола и узајамна контрола учесника брзо опадају, тако да долази до ескалације, која производи отворена непријатељства, укључујући и насиље. Овај тип сукоба карактеристичан је за велике друштвене групе (националне, верске) али и односе између држава. Други тип сукоба су *игре* за које је карактеристично да, за разлику од „борби“, учесници задржавају рационалну контролу над својим потезима, али не нужно и над исходима сукоба. Под *дебатама* А. Рапапорт подразумева оне конфликти у којима учесници настоје да утичу један на другог у правцу измене мотива, вредности и представа о реалности (Милашиновић и сар., 2012: 169).

Семјуел Хантингтон сукобе дели на *партикуларистичке* (сукоби између кланова, племена, етничких група, религијских заједница и народа), који су укорениjeni у идентитету људи и *комуналне* – због неодговарајућих граница. Носиоци тих сукоба су државе и невладине групе, а могу бити између држава, невладиних група или између држава и невладиних група, и то ради контроле над територијама, а ређе над људима (Хантингтон, 1998: 279-282).

Полазећи од субјеката (непосредних учесника) конфликта, најчешћа подела је на: интраперсоналне и интерперсоналне, унутар-групне и међугрупне, унутардржавне и међудржавне, односно сукоба на индивидуалном, групном и међународном нивоу (Милашиновић и сар., 2012: 168). Сличну поделу даје и К. Булдинг, где разликује сукобе између *појединаца, група и организација* (укључујући и државе), а потом их на

самоодржањем и нагона за одржањем врсте); сексуални нагони и Ја-нагона; психичке жеље и психичке одбране (Кордић, 2005: 88). У основи је то, како је још Фројд тврдио, конфликт између два принципа којима се руководи психички живот човека. Први је принцип задовољства који говори о особини нагона да тежи задовољењу порива (испуњењу жеља), а други принцип реалности који не дозвољава да се испуни жеља или је одлаже (Кордић, 2005: 87). У вези с тим психолог Левин сматра да постоји три врсте менталних конфликта: конфликти двоструког привлачења, конфликти двоструког одбијања и конфликти истовременог привлачења и одбијања (Милашиновић и сар., 2012: 52).

⁴² Системски конфликти оспоравају политичке, економске и идеолошке основе на којима се заснива дати друштвени систем, а сам конфликт је усмерен на њихову измену. Умерени конфликти као предмет сукобљавања најчешће имају неки значајан интерес или вредност који се желе остварити, али у складу са принципима и односима у конкретном политичком систему (Милашиновић и сар., 2012: 168-169).

основу других специфичности разврстава на породичне, расне, индустријске, економске, политичке, правне, идеолошке, етичке и међународне (Boulding, 1962: 80-105).

У литератури је врло утицајна подела конфликта коју је дао Л. Козер на реалистичке и нереалистичке конфликте, а која се заснива на критеријуму разликовања сукоба као циља и сукоба као средства. *Реалистични* сукоби проистичу из супротних циљева двеју страна, а поводом неког конкретног добра (права, интереса). У том случају је конфликт једно од могућих средстава да се постигне циљ. С друге стране, циљ је фиксан, а борба за његову реализацију подразумева постојање функционалних алтернатива у погледу средстава која су увек потенцијално доступна учесницима и није нужно прожета интензивним психолошким тензијама и тешко савладивом међусобном мржњом актера. *Нереалистички* сукоби нису узроковани опречним циљевима ривалских група, већ потребом ослобођења од агресивне напетости бар једне групе. Они су мање стабилни од реалистичних и манифестују се на различите начине и тиме су много тежи за контролу и регулацију. У њима постоје алтернативне могућности у погледу циља конфликта, док је средство (заправо сам конфликт) фиксно (Милашиновић и сар., 2012: 95).

Сукоби се дефинишу и према одређеним специфичностима и то на *доминантне* и *латентне*, *насилне* и *ненасилне*, *институционализоване* и *неконтролисане*, *регионалне* и *глобалне*, *идеолошке*, *економске*, *између култура и цивилизација*, *модернизма* и *традиционализма*, *регионализма* и *унитаризма*, оне који се могу разрешавати и оне који су *перманентни* и *неразрешиви* у датим друштвеним околностима и слично (Милашиновић и сар., 2012: 168).

Али, како истичу Р. Милашиновић, С. Милашиновић и Н. Путник, најзначајнија подела друштвених конфликта, полазећи од највише вредности (самог људског живота) и последица конфликта на друштво и његову структуру, представља она која их дели на *оружане* и *не-оружане* сукобе (Милашиновић и сар., 2012: 170).

У том смислу, поменути аутори истичу посебан значај специфичних и екстремних врста друштвених конфликта, међу које сврставају: социјалне протесте, револуцију и ратне конфликте.

2.3. Елементи структуре конфликта⁴³

Главни елементи структуре конфликта су различите дистанције (најзначајније линије расцепа тј. претпоставке конфликта), они услови који се односе на услове настанка конфликта (један од актера је незадовољан тренутним стањем и један од противника дефинише циљ који захтева отклањање препреке), елементи који се конкретно односе на реалну структуру конфликта (предмет конфликта, објект конфликта, субјекти

⁴³ Овај део је у потпуности преузет из уџбеника *Теорије конфликта* (Милашиновић и сар., 2012: 149-152).

конфликта) и остали елементи (конфликтна ситуација, конфликтно понашање и ставови и перцепције).

Различите друштвене (класне), политичке (идеолошке), економске (статусне), културне (религија, етничка припадност, језик...) дистанције су најзначајније линије расцепа дуж којих се могу формирати супротстављени ставови, вредности и интереси друштвених група, па и индивидуа. Оне представљају само диспозицију за настанак конфликта, а не морају нужно доводити и производити сукобе и борбу.⁴⁴

Али је важно је указати на ситуацију да су изгледи за настанак конфликта утолико већи уколико су дистанце израженије, јер веће дистанције стварају већи степен супротстављености диспозиција, које се тада трансформишу из стања могућег у реалну тенденцију.

Уз овај, врло битан и примаран услов, постоје још неки услови за настанак конфликта:

- Противник мора бити незадовољан тренутним стањем, да стање сматра неоправданим, као и да поверује како се то може променити његовим сопственим напорима, односно треба да постоји проблем или препрека која се може исправити.
- Један од противника мора дефинисати циљ за отклањање проблема или препреке, која захтева да друга страна (која ће се највероватније томе одупрети) нешто промени.

Следећа карактеристика, што разликује конфликт од других друштвених појава и процеса су следеће три битне ствари:

- Предмет конфликта представља реалан или замишљен проблем који служи као разлог и мотив за конфротацију и борбу између опонената. Овде је реч о непомирљивој диференцијацији позиција у некој ствари или везано за неку ствар. Проблем може бити на пример поседовање различитих вредности, остваривање интереса, власт, моћ, углед, право првенства, статус, богатство и сличне вредности.
- Објект конфликта чине две ствари: ресурси (било да су материјални или пак духовни) и контрола над њима. Они представљају конкретне материјалне или духовне вредности које настоје да остваре обе стране у конфликту. Као објект се може појавити било који елемент материјалног света и социјалне реалности, који може да буде предмет интереса. Предмет конфликта постаје објект конфликта када се нађе на раскршћу интереса различитих субјеката, а сваки од њих мора настојати да задобије контролу над њима.
- Субјекти конфликта представљају две или више стране у сукобу:
 - а) које се налазе у међусобном додиру
 - б) у којима је присутна свест о том додиру

⁴⁴ Слично наводи и Румел, који каже да потенцијалност постаје актуалност супротстављених диспозиција у структури конфликта. Супротстављене диспозиције су исто што и супротстављени ставови и они леже дуж заједничких компонентни које разграничавају наше сличности и разлике, односно, културне, статусне и класне дистанце су елементи који дефинишу наше супротстављене дефиниције. Ситуација конфликта се ствара трансформисањем ставова у интересе (Rummel, 2001).

в) које имају свест о супротности интереса

Остали елементи који су важни за структуру конфликта су конфликтна ситуација, конфликтно понашање и ставови и перцепција.

- Конфликта ситуација представља ситуацију која се исказује првенствено кроз постојање битно смањених могућности за остваривање циљева-интереса оба субјекта услед ограничених вредности и добара који су на располагању. Елементи конфликте ситуације могу бити различити, а најчешће се спомињу:
 - конфликтност интереса
 - структура очекивања унутар којих се интереси појављују
 - објективна спремност и способност субјеката да борбом постигну своје циљеве.
- Али, требало би напоменути да свака ситуација има свој објективни и субјективни садржај у складу са којима субјекти делују у конфликту. Први стварају реални догађаји, а други представља интерпретацију тих догађаја са сваке стране.
- Конфликтно понашање то јест покушај једне стране да ограничи другу, да јој отежа остварење њених циљева или интереса, да је истисне или потпуно уништи, а све у намери да оствари корист на њен рачун.
- Ставови и перцепције које се испољавају кроз емоционалну димензију (неповерење, бес, мржња, нетолерантност, страх...) и сазнајну страну (релативно трајна присутност одређених стереотипа и убеђења у односу на супротну страну у сукобу).

Овде треба истаћи да субјективне представе и схватање конфликтне ситуације не мора неминовно да одговара реалном стању ствари. Зато се често у литератури наводи да свест о конфликту увек има елементе субјективизма и већ зато је у одређеној мери необјективна и искривљена.

2.4. Фазе конфликта

Са становишта теоријске анализе, процес друштвеног конфликта има две фазе: латентну и манифестну. Те две фазе имају своје мање-више аутономне фазе манифестовања и развоја (Милашиновић и сар., 2012: 152-154).

1) Латентна фаза конфликта- претходи или може да претходи конфликту и садржи све елементе сукоба искључујући манифестацију конфротације.

Формално, она може садржати низ узастопних догађаја или етапа развоја конфликта:

- Појава објективне конфликтне ситуације, у којој постоје два субјекта конфликта које имају различите интересе, при чему макар један субјекат схвата своје интересе у овој ситуацији, односно има свест о супротним интересима.
- Сазнање о постојању препрека на путу ка задовољавању својих интереса
- Сазнање (схватање) и артикулација интереса, као и стварање препрека од стране другог субјекта.

- Конкретне активности једне стране ради заштите својих интереса, што је већ почетак конфликта. Овде долази до редефинисања идентитета у смислу ми против њих односно ја против тебе.

2) Манифестна фаза конфликта представља се објективним (спољним) актима понашања, који су усмерени против друге стране у конфликту, под условом да тај последњи постане свестан, односно схвати шта се дешава и да предузима контрмере.

Три су услова неопходна како би се један конфликт признао да је отпочео, а која се међусобно прожимају:

- Један учесник свесно и активно делује на штету интереса другог учесника. Тиме се мисли како на физичка кретања, тако и на пренос (дез)информације као што су усмена реч, пропаганда, идеологија, мас-медији и слично.
- Друга страна схвата да је дато деловање усмерено против његовог интереса.
- Други учесник предузима активне радње које су уперене против првог учесника. Овим се сматра да је сукоб почео у манифестној форми.

Три најважније карактеристике да се ради о манифестованом конфликту:

- он постаје очигледан за све учеснике, јер су односи много јаснији и видљивији.
- радње и активности које предузимају сукобљене стране испољавају се у пракси. Оне добијају одређени облик, укључујући коришћење различитих стратегија, тактика и средстава...
- околности да је дошло до конфликта се обавештава трећа неутрална страна (Милашиновић и сар., 2012: 153).

Према Надеру и Тоду, три су посебне еволутивне фазе конфликта:

А) Увреда или преконфликтно стање у коме једна страна увиђа неку неправду или разлог за озлојеђеност или жалбу.

Б) Томе следи конфликтно стање, где увређена страна одлучује на конфротацију и саопштава своја осећања окривљеној страни, то јест, обе стране су сада свесне антагонизама.

В) Конфликт на крају улази у стање спора, постаје јаван и укључује се трећа страна (Вебер, 2007: 32-33).

3. Однос интереса и вредности

Показује се да систем вредности битно утиче на садржај интересних опредељења, као и на начин њиховог конституисања и исказивања. Но, свакако да је ова веза двосмерна, јер као што вредности утичу на садржај и физиономију интереса, тако и интереси, са своје стране, изузетно значајно учествују у формирању, одржавању или промени савремених вредности (Милашиновић и сар., 2012: 128).⁴⁵

Дефиницијом вредности од које полазимо се сугерише релативна блискост, али и јасна одељеност категорија вредности и интереса. Наиме, опште место немарксистичке социолошке теорије је да друштвени поредак почива на вредносно-нормативним обрасцима. Представници критичке теорије друштва још додају да су дати обрасци увек израз посебних интереса различитих друштвених група (Поповић, 1974; Пусић, 1977: 25). У том смислу М. Поповић дефинише вредности као прихваћене друштвене стандарде којима се оправдавају, односно легитимишу одређени системи друштвених односа, а тиме и одређене структуре (хијерархије) друштвених, како општих и посебних (класних или слојних) интереса (Поповић, 1974: 235). Интереси, пак представљају (интересне ситуације), чије значење се уобличава у сложеном садејству елемената који чине појединачну и колективну свест. Интереси егзистирају паралелно са вредностима, нормама, знањима и значењима, обликујући се као продукт вредносно-нормативних, когнитивних и семантичких филтрирања доживљаја спољашњег света (Пусић, 1977: 24).

Вредности и интереси, су стога тесно повезане, али не и истоветне категорије. Тако је могуће да, у оквиру једног друштва, појединци или групе прихватају вредности које нису у складу са њиховим интересима, или да одбацују вредности које не противрече њиховим интересима (свакако да су могућа и друга два исхода: редеофиниција сопствених интереса и њихово усклађивање са владајућим вредностима, или пак прихватање вредности које су у складу са сопственим интересима). Управо ова потенцијална несагласност између интереса друштвених група и доминантних вредности омогућава промену доминантних вредности, где се, као посредујући елемент у односу вредности и интереса појављује институционално-нормативни систем (Пешић, 2016: 78).

Када је реч о анализи релације између интереса и вредности, показује се да систем вредности битно утиче на садржај интересних опредељења, као и на начин њиховог конституисања и исказивања. Но, и у овом случају веза између тих двеју категорија није једносмерна. Као што вредности утичу на садржај и физиономију интереса тако и интереси са своје стране изузетно значајно утичу у формирању, одржавању или промени савремених вредности (Милашиновић и сар., 2012: 128).

⁴⁵ Хелерова сматра да су вредности универзалне категорије друштвене онтологије, а интереси само категорије отуђеног друштва. Аутор подсећа, да је већ Маркс отклонио могућност позивања на општи и заједнички интерес, јер их је препознао као идеолошке категорије које само уопштавају, прикривају и мистификују приватне интересе (Хелер, 1981: 31).

4. Дефинисање, врсте и конфликт интереса

4.1. Дефинисање интереса

Занимање субјекта за објект, због неких својстава које тај објект има, а којима субјект придаје значај и тежи да их прибави и сачува за себе. Они се налазе између потреба и вредности и дефинишу се као освешћене потребе и у практично понашање преточене вредности, мада ту увек постоји и узајамно деловање. Слично вредностима, они су релационе категорије, не само зато што изражавају однос субјекта и објекта, него и што у тежњи за задовољењем, успоставља читав низ сложених релација са другим субјектима и с друштвом као целином.

Иако су интереси одувек реално постојали, њихов значај је истакнут тек у *нововековној филозофији и науци*.

То се, пре свега, може рећи за теоретичаре природног права и друштвеног уговора. Тако Хобс наглашава да у природном стању владају егоистички интереси и постоји људско понашање руковођено тежњом за самоодржањем. Управо је задатак државе да, успостављањем грађанског стања, регулише сукобе појединачних и да артикулише заједнички интерес. Хобс је свестан да тај задатак неће бити нимало лак, будући да када би геометриски аксиоми задирали у интересе људи, они би сигурно били оспоравани (Мимица & Богдановић, 2007: 197-198).

Џон С. Мил заступа утилитаристичко становиште у етици. Према његовом мишљењу, фундаментални принцип морала је принцип користи или највеће среће. Срећа је сврха и критеријум моралности. Под њом се првенствено подразумева слобода од бола и богатство у уживањима, нарочито духовним. С тог становишта, он истиче слободу и достојанство као највеће људске вредности.

У савременој социологији и друштвеној пракси, постоје разлике и сукоби између колективистичких, индивидуалних и критичких оријентација и идеологија везаних за проблем интереса. У првима је пренаглашен значај општих интереса, а у другима се апсолутизује вредност појединачних интереса, док се у трећим настоји успоставити разумна равнотежа између општег, посебног и појединачног у сфери интереса.

Критичка социологија указује на то да је за интересе карактеристично да се они најчешће јављају у преношеном и прикривеном облику, па су утолико тежи за истраживање. Проблем се додатно компликује због бркања објективног стања и субјективних представа и очекивања људи, тако да појединци и друштвене групе могу и да не препознају свој истински интерес, нису у стању да га на ваљан начин артикулишу, или, пак, одабирају неадекватна средства за њихову реализацију. Све то може бити праћено специфичним психолошким стањима самозаваравања и рационализације, чиме се даље учвршћују погрешне процене и поступци. Разуме се да се овде морају укључити и идеолошка деловања других појединаца и друштвених група, које настоја да своје потенцијалне или стварне интересне конкуренте одрже у заблуди, јер на тај начин лакше реализују властите интересе.

Појединци и друштвене скупине који су заробљени патријархалним моралом и задојени вредностима традиционалног друштва тешко се уклапају у немилосрдну

конкуренцију интереса, а још теже прихватају оголену борбу за реализацију егоистичних интереса, пре свега материјалних, у развијеним индустријским друштвима. Зато они, неретко, постају лак плен вештих манипулатора и пуки извршиоци интереса других (Мимица & Богдановић, 2007: 197-198).

Интереси представљају **активно, рационално усмерено понашање појединаца и група, оријентисано према одређеним добрима од виталног значаја за њихову егзистенцију и друштвени положај**. У интересима се изражавају како субјективна страна, тако и објективна. У њима је садржан не само објективан положај појединаца и група већ и субјективне представе о том положају. Може се рећи да је интерес момент субјективности, сложене унутрашње мотивације, односно унутрашњи однос активног субјекта у сваком чичном или друштвеном процесу. Он изражава настојање да се нешто промени или сачува, чиме се изражава његова садржајна променљивост (Милашиновић и сар., 2012: 117).

Са становишта друштвених конфликта, интересе треба посматрати као **сваку врсту хтења и суштинску усмереност (стремљење, залагање) према одређеним егзистенцијалним добрима** (Милашиновић и сар., 2012: 117).

С друге стране, Јирген Хабермас дефинише интересе као **субјективна опредељења друштвених група**, јер су они основне оријентације везане за фундаменталне услове репродукције и самоконституисања људског рода (Милашиновић и сар., 2012: 117).

Румел, каже да су интереси вектори моћи према постизању одређеног циља, којима је потребан услов ситуације конфликта (Румел, 2001).

Олпорт за интересе каже да су **посебна врста трајних ставова и односе се углавном на читаву класу објеката, него на један једини објект** (Звонаревић, 1985: 132-134).

Н. Warren даје две дефиниције интереса. На интересе гледа као на **осећаје које прате социјалну пажњу према неким садржајима** (прва дефиниција). Интереси, са друге стране, означавају **став, којег карактерише усмеравање пажње на неки интелектуалан садржај, који је по свом смеру, увек позитиван** (друга дефиниција).

Две битне карактеристике за све интересе:

- они су увек по свом смеру позитивни (усмерени према нечему), док су ставови позитивни и/или негативни.
- они су пропратни осећај неких облика пажње и то пријатни осећај који се појављује за време бављења објектом.

Он је најуже повезан са пажњом, али није исто што и она. Интерес, у својој основи представља све оно што привлачи нашу пажњу. Ментални напор који је усмерен на оно што нас интересује је никакав, то јест не постоји (Звонаревић, 1985: 132-134).

4.2. Врсте интереса

М. Звонаревић у свом уџбенику *Социјална психологија* наводи следеће поделе интереса: Шест главних интереса према Шпрангеру су:

- *Теоретски* (тежња за истином)

- *Економски* (доследни утилитаризам)
- *Естетски* (тражење лепог)
- *Социјални* (окренут људима и бризи за њих)
- *Политички* (тежња ка борби за власт)
- *Религиозни* (преокупација јединства са космосом)

Према трајању, интереси могу бити : а) *дуготрајни* и б) *краткотрајни*

Према интензитету, могу бити: а) *снажни* б) *дубоки* в) *слаби*

Према активности субјеката, могу бити: а) *активни* б) *пасивни*

Док аутори Р. Милашиновић, С. Милашиновић и Н. Путник наводе да се интереси се са становишта друштвених конфликта могу поделити на:

- различите интересе
- супротстављене интересе
- противречне интересе

1. *Различити* интереси, у ужем смислу су интереси који означавају усмереност према разноликим, али међусобно независним добрима (циљевима). На пример, такви су професионални интереси аутомеханичара коме је посао да поправи ауто и зидара коме је посао да подигне кућу или да уради неку преправку на истој.

Иако су различити, они најчешће не доводе до сукобљавања између његових субјеката.

2. *Супротстављени* интереси су сви они интереси који изражавају усмереност према различитим и међусобно повезаним циљевима. Супротстављени интереси по правилу проузрокују друштвено сукобљавање, с тим што се ова врста интереса може превладати на неки начин (компромис, преоријентација на друге циљеве). Често се испољава у латентним сукобима, а не мора нужно да се испољи у виду отворених сукоба.
3. *Противречни* интереси су супротстављени интереси где задовољење интереса једне стране суштински искључује могућност истовременог задовољења интереса супротне стране. Овде се не може доћи до трајнијег разрешења сукоба компромисом, већ само доминацијом или радикалним мењањем друштвених услова који генеришу противречне интересе. Такви су на пример класни интереси (Милашиновић и сар., 2012: 117-118).

Када говоримо о подели, односно врстама интереса, битно је напоменути поделу према природи, на објективне и субјективне. Пушић () дели конфликте према конфликтним ситуацијама на субјективне и објективне интересе. *Објективни* интереси представљају такво чињенично стање које остварује односно повећава једну друштвено прихваћену вредност у корист одређеног појединца или групе, док *субјективни* интереси представљају стање свести појединаца или појединца који сматрају да одређена ситуација постоји, остварује или повећава неку њихову, макар само личну вредност.

4.3. Конфликт интереса

Конфликт интереса се дефинише као неусклађеност ставова заинтересованих страна о алокацији ограничених ресурса. Он се догађа када свака страна, делећи исто разумевање ситуације, жели другачије и помало некомпатибилно решење проблема које укључује или међусобну поделу ограничених ресурса или одлуку о подели посла за решење проблема (Druckman & Zechmeister, 1973: 449-466).

Интерес и сукоб интереса посебно су значајни у политичкој сфери, јер у њој интереси неминовно носе идеолошке садржаје. У том смислу се може говорити и о нужности идеологизације интереса у политици (Милашиновић и сар., 2012: 119).

Конфликт објективних интереса настаје остварењем чињеничног стања којим се остварује један или једни, умањују због логичних и емпиријских разлога и могућности остварења другог или других. Конфликт субјективних интереса представља ситуацију када два или више субјеката сматрају да остварење субјективног интереса једног или једних, умањује могућност остварења субјективног интереса другог или других.

Конфликт субјективног интереса и објективног интереса се остварује када појединци који се налазе у одређеној објективној интересној ситуацији, могу и не бити свесни тим интересом одређеног стања ствари, а интереси које субјективно осећају могу ићи у обрнутом правцу од њиховог објективног интереса, у првом случају и када личне и друштвене вредности интересаната нису у складу, у другом случају (Перко-Шепаровић, 1968: 45-68).

Током читаве историје интереси најдоминантнијих снага у једном друштву наметани су као општи интереси свих друштвених класа и слојева. Владајуће друштвене класе су кроз призму сопствених интереса и идеја и вредности одређивала и суштину друштвеног интереса. Те интересе је штитила држава као институција власти. Међутим да би се разбила монолитност непривилегованог дела становништва, држава уводи систем хијерархије у задовољењу интереса, који се састоји у деоби укупне масе становништва на већи број хијерархијски распоређених сегмената, тако да сваки виши сегмент ужива одређена већа права и привилегије од нижег сегмента. У тежњи да задовоље своје интересе, ови сегменти теже сопственом вертикалном уздизању, уместо заједничкој борби против најдоминантније и најпривилегованије скупине или класе (Милашиновић и сар., 2012: 117).

5. Дефинисање, класификација и конфликт вредности

5.1. Дефинисање вредности

Човек је мерило свих ствари.

Протагора

Према речнику значења (Требјешанин, 2004) вредности се одређују као **најопштије веровање о томе шта је и колико ваљано, пожељно, корисно и шта би требало да буде циљ људских напора** (позитивна вредност), односно **о томе шта је пожељно и недопустиво** (негативна вредност). Вредност је хипотетички конструкт она не постоји као таква (објективно) у стварности, већ се појединим објектима или актима придаје, приписује процењивачу и има субјективни карактер.

Некад се вредности одређују врло широко, као **било који жељени циљеви и/или облици активности**, а некада прилично рестриктивно, само као **идеја о пожељном**. Пошто су вредности апстрактна категорија преузета из филозофије (аксиологија), у психологији добијају различита значења- као вредносне оријентације, вредносни ставови, пожељни циљеви, диспозиционе димензије и томе слично. Помињу их представници свих сегмената друштва и односе се на све аспекте битисања појединца, друштвених група и друштва у целини (Мимица & Богдановић, 2007: 658-660).

Вредности се тешко дефинишу. Оне се увек појављују у паровима (добро-лоше, лепо-ружно, корисно-штетно, истинито-лажно и сл.).⁴⁶ Осим тога, вредносни атрибути не постоје независно од субјекта који о стварима изричу суд. Оне су релационе категорије: оне се увек конституишу у вољно-емоционалном односу субјекта према објекту, при чему значајну улогу има и објективно својство субјекта. Психички моменат је овде такође значајан. Он се показује као одређено емотивно стање избора, напуштање стања равнодушности и опредељивање, односно заузимање става, било позитивног или негативног, што укључује многобројне сложене психичке радње и процесе. Свако вредновање је изузетно сложен процес, а у њему могу више долазити до изражаја емотивни или рационални моменти, наслеђени или стечени, свесни или несвесни, индивидуални или колективни, самостални или наметнути и сл. Али то све не значи да су вредности пороизвољне и субјективне. Постоје вредности које имају општељудски карактер, а односе се на максималне домете људског стваралаштва, слободе и хуманизма у људским односима (Мимица & Богдановић, 2007: 658-660).

Оне се не јављају само као тековине, стандарди или оријентације, већ и као идеали и визије. Оне подразумевају селекцију и избор; оне помажу разликовању доброг од лошег, пожељног од непожељног, датог од могућег, оног што јесте од оног што треба да буде; оне служе као стандарди оријентације, показатељи достигнутог и оквири надања и веровања; оне су срж мотивационог система људи, а исто тако и усмеривачи њихових акција и активности.

⁴⁶ Дакле, како то наводи Хелерова, вредности (негде се користи вредносна оријентација као синоним за вредности) указују шта треба изабрати, а шта избегавати у најразличитијим сферама јавности (Heler, 1976: 34).

Општи је утисак да се у свакодневној комуникацији вредности врло често користе без претходног познавања садржаја и обима, као на пример у формулацијама: вредности које негујемо, темељне породичне вредности, систем вредности које друштво прихвата и мења, праве вредности, нестајање традиционалних друштвених вредности, времену нових вредности, враћању хришћанским вредностима. Изгледа да готово свако од нас зна или бар разуме шта су то вредности (Аларгић, 2012: 16-17).

За научнике задатак јасног и прецизног одређења појма вредности није једноставан. Тако се у литератури унутар различитих подручја науке, могу пронаћи вредности дефинисане као ставови, норме, мотиви, циљеви, уопштени облици понашања, искуствено усмеравањем обичаја или традиције, те везе и односи међу појединцима, групама, предметима и догађајима (Kluckhohn, 1962).

Аутор Јелена Н. Пешић наводи више врста дефиниција вредности, и то узима као основни критеријум да ли је дефиниција социолошке или несоциолошке природе (Пешић, 2016: 9). С тим у вези, поменути аутор дели све дефиниције вредности у две групе:

- несоциолошке дефиниције вредности
- социолошке дефиниције вредности

У прву групу спадају следеће несоциолошке дефиниције вредности:

- филозофске (Платон⁴⁷, Кант⁴⁸, Хегел⁴⁹, Дју, Бентам⁵⁰, Шпрангер),
- психолошке (Левин, Ајзенк, Олпорт, Маслов, Рокич, Шварц) и
- антрополошке (Гелен, Гребер⁵¹, Клакхон⁵², Штробек, Хофстеде, Хал, Тромпенарс) (Пешић, 2016: 9-21).

⁴⁷ Платон објективистички дефинише вредности: истина, добро и лепота су за њега објективне вредности које су изван индивидуе и настају мимо њених перцепција и уверења. Наиме, ово поимање вредности се заснива на Платоновом дуалистичком поимању реалности (Пешић, 2016: 11).

⁴⁸ Кант сматра да је једина интринзична и апсолутна (морална) вредност **добра воља**, јер се односи на човека као таквог и представља вредност за себе, независну од било каквих спољашњих услова и ограничења (Пешић, 2016: 11). Оне на независна од било којег конкретног процењивања, и као такве, оне су неизводиве из емпиријских-социјалних и психолошких чињеница (Животић, 1986: 48).

⁴⁹ Хегел вредности посматра као **могућност задовољења потреба, које нису само индивидуалне, већ универзалне, па тако појам субјективне вредности за њега представља оксиморон** (Пешић, 2016: 12).

⁵⁰ Џ. Бентам (Jeremy Bentham) наглашава да су вредности инструментални видови понашања, који бивају интернализовани током процеса учења, и који представљају еманацiju принципа корисности. Корисност је, за њега, садржана у било ком објекту који доносиоцу одлука обезбеђује корист, предност, задовољство или срећу, односно који доприноси превенцији бола, патње, несреће, итд (Пешић, 2016: 12).

⁵¹ Грабер (David Graeber) троструко одређује вредности: када говори о крајњем добру, ономе што је исправно или пожељно у друштву (социолошко одређење вредности); када се вредност односи на степен пожељности објеката, односно степен у којем су људи спремни да се одрекну нечега другог не би ли добили жељени објекат (економско односно материјалистичко одређење вредности); које се везује за системе језичких дистинкција, а које је у суштини лингвистичко одређење вредности (Пешић, 2016: 14).

⁵² Клакхон (Clyde Kluckhohn) који је проучавао вредности са социолошког аспекта, их дефинише као **идеје о ономе што је пожељно и што усмерава човекову пажњу, помажући му да изабере између различитих праваца деловања** (Kluckhohn, 1962: 395; према Пешић, 2016: 14). Вредности су нека **врста организатора у оквиру система акције, где се индивидуалне вредности прилагођавају циљевима и интересима других актера и социокултурном систему у целини, доприносећи, на тај начин, предвидљивости друштвеног живота** (Belshaw, 1959: 556; према Пешић, 2016: 14).

За наш предмет истраживања су значајне психолошке дефиниције вредности које су дали поменути аутори. Овде ћемо навести неке основне дефиниције вредности најзначајнијих психолога савременог доба.

Курт Левин (Kurt Lewin) је настојао да покаже како вредности **усмеравају понашање, али да немају особине циља**, одређујући који облици понашања за појединце у конкретним ситуацијама добијају позитиван, а који негативан предзнак. Он сматра да вредности усмеравају понашање, али немају особине циља. На пример, појединац не настоји постићи вредност праведности, већ праведност усмерава његово понашање. Дакле, вредности одређују који облици понашања за појединца у одређеној ситуацији имају позитиван, а који негативан предзнак (Аларгић, 2012: 19).

С друге стране, немачко-британски психолог Ханс Ајзенк (Hans Eysenck) сматра да су вредности **општи погледи на живот и свет, који се могу третирали као виши хијерархијски ниво у односу на ставове** (Пешић, 2016: 16). Према Ајзенку, ставови су међусобно повезане структуре које одређују читав низ понашања.⁵³

С друге стране, Олпорт и сарадници су међу првима вршили емпиријска истраживања вредности дефинишући их као доминантне животне циљеве и интересне оријентације, које се појављују као основни покретач људске мотивације, а произилазе из базичних људских потреба или инстиката (Аларгић, 2012: 26). Олпорт дефинише вредности као **крајње циљеве људске мотивације, који се могу директно приписати или поризилазе из појединчевих основних потреба или инстиката, а обезбеђују појединцу доминантни животни циљ, интересну оријентацију или сврху која његов живот чини смисленим** (Allport, 1960).

Према Клакону (Kluckhohn, 1962), вредности представљају **експлицитно или имплицитно схватање (својствено појединцу или карактеристично за групу) нечега пожељног, што утиче на избор прикладних начина, средстава и циљева акције**. Вредности као израз потреба- где се вредности посматрају у ширем оквиру мотивације, а дефинишу као циљеви чије остварење доводи до задовољења потреба. Овај приступ је посебно изражен у подручју проучавања радних вредности.

Према нашим истраживачима, вредности се најопштије схватају, као релативно стабилне, опште психичке диспозиције настале комбинованим дејством когнитивноемоционалног развоја, индивидуалних црта личности и интеракције са социјалним окружењем, а које усмеравају наше понашање ка циљевима који нам се чине пожељним и којима тежимо.

Кад се користи у психологији, појам вредности **увек укључује диспозиције за одређено понашање и циљеве на чије остварење је понашање усмерено** (Рот, 2003).

Вредности се схватају и као **темељна подручја интереса, односно доминантни животни циљеви и интересне оријентације**. Тај појам примењују Олпорт, Вернон и Линдзи (1960).

⁵³ Ове структуре си хијерархијски уређене и састоје се од три нивоа: ниво мишљења (нису трајна карактеристика личности и недостаје им базична особина на основу које је могуће мерење-доследност), ниво поузданих и стабилних мишљења (примена ставова у одређеним ситуацијама) и ниво идеологије (структуриране у систем повезаних ставова који представљају опште системе вредности) (Eysenck, 1960; према Аларгић 2012: 26).

С друге стране, Милтон Рокич (Milton Rokeach), дефинише вредности као **стабилна уверења о томе да су одређени начини понашања или стања, лично или друштвено пожељнији од других, њима супротстављених понашања или стања** (Rokeach, 1973). Рокич је настојао да покаже како се вредности формирају као персонализоване, флексибилне хијерархије које циркулишу у оквиру дате културе (Debats & Bartelds, 1996: 47). Као најзначајнију карактеристику вредности, Рокич истиче њихову стабилност, која их чини знатно бољим предикатором друштвеног понашања од диспозиција, способности или њихових комбинација (Аларгић, 2012: 25). Такође је настојао да вредности повеже са друштвеним ставовима, водећи, при том рачуна, да избегне изједначавање два појма. Сматрао је да, у когнитивно-афективном систему појединца, вредности играју знатно динамичнију и значајнију улогу од ставова, наводећи неколико важних карактеристика које их разликују.⁵⁴

Као две основне функције вредности, Рокич истиче усмеравање човековог понашања ка пожељним и вредним циљевима и функцију мотивације за одређене активности. С обзиром на то, он разликује терминалне и инструменталне вредности, где су инструменталне вредности дефинисане као начини на који се долази до терминалних вредности (пожељних стања ствари), а које пак могу бити личне или друштвене. Број терминалних вредности је ограничен и саображен базичним људским потребама, које је изводио из Масловљеве хијерархијске теорије мотивације. Инструменталне вредности је, такође поделио у две категорије: друштвено/културно условљене моралне инструменталне вредности и индивидуалне вредности самоактуализације и компетенције. Осим што служе као мотиватори индивидуалног понашања, вредности су и његови регулатори, јер представљају интернализоване представе онога што се сматра друштвено пожељним. Као такве оне представљају основ при заузимању ставова, али и предиспозицију ка одређеним идеолошким или религијским опредељењим (Аларгић 2012: 31).

У оквиру савремених приступа вредностима, истиче се настојање америчког социјалног психолога Шалома Шварца (Shalom Schwartz) да објасни везу између индивидуалних вредносних приоритета и одређених форми понашања, али и да психолошка емпиријска истраживања вредности повеже са истраживачком традицијом великих међународних компарацијама, развијаних у оквиру социолошке и политиколошке емпиријске традиције (Чекрлија, Турјачанин, Пухало, 2004: 27).

Шварц дефинише вредности као **пожељне циљеве различите важности, који надилазе специфичне ситуације, а делују као усмеравајућа начела у човековом животу**.

Шварц прихвата основно Рокичево одређење вредности, иако настоји да превазиђе ранија фокусирања на појединачне вредности, оријентишући истраживање на шире

⁵⁴ Важне карактеристике ставова, на основу којих се разликују од вредности су: 1. ставови су мноштво веровања о једном објекту, док су вредности појединачна веровања; 2. ставови су усмерени на објекте и ситуације, а вредности их надилазе; 3. ставови не представљају стандарде понашања, док вредности представљају управо то представљају; 4. број ставова није ограничен, исто тако као ни број објеката на које се став односи, док је број вредности ограничен на коначан број пожељних понашања и крајњих стања; 5. вредности су смештене у средиште психичке структуре појединчеве личности, те стога одређују и усмеравају ставове и понашања (Аларгић, 2012: 30).

вредносне системе, односно на односе и динамику промене између различитих вредносних приоритета (Аларгић 2012: 36).

Као основне карактеристике вредности, Шварц наводи следеће:

1. ради се о уверењима која не представљају само објективне идеје, већ нужно укључују и емотивну компоненту;
2. вредности су мотиватори, оне дефинишу пожељне циљеве;
3. вредности трансцедирају појединачне ситуације делања. С обзиром на апстрактан карактер, разликују се од норми и ставова (који су обично усмерени на специфичне објекте, понашања или ситуације);
4. служе као критеријуми селекције и оцене различитих понашања, људи догађаја, ситуација;
5. организоване су хијерархијски, према релативном степену значаја који им придаје сваки појединац, разликујући се на тај начин од норми и ставова (Schwartz, 2012: 1).

Иако поменуте карактеристике важе за све вредности, оне се међусобно ипак могу разликовати с обзиром на садржај, односно тип мотивације коју покрећу. Као три универзална мотиватора, Шварц издваја:

- биолошке потребе
- опстанак и добробит друштвене групе којој појединац припада
- усклађену друштвену интеракцију

Пошто појединци нису у стању да се сами изборе са ова три предуслова људске егзистенције, они морају да артикулишу одговарајуће циљеве, ступе у интеракцију са другим људима и уз помоћ координисане акције и сарадње остваре циљеве. У том процесу, вредности се појављују као друштвено пожељни концепти, којима се ови циљеви представљају, како у свом когнитивном, тако и у лингвистичком аспекту (Schwartz, 2012: 3-8).

У другу групу (социолошке дефиниције вредности) спадају све оне дефиниције које су дали социолози Диркем⁵⁵, М. Вебер, Маркс, Енгелс, Грамши, Алтисер, Кон, Липсет, Инкелес, Алмонд, Верб, Хофстед, Ингехар и други (Пешић, 2016: 21-59).

За Вебера (Max Weber), вредности спадају у домен културног бића (*Kulturmensch*), које је обдарено способношћу и вољом да свесно заузме став о свету који га окружује и да му припише (позитивно или негативно значење). Сва вредносна становишта, судови или уверења заснована су на крајњим вредностима (аксиомима), које Вебер везује за категорички императив (Weber, 1949).

Вебер изводи из чињенице да су крајње вредности међусобно неконзистентне, односно да су једне могуће управо као антиномије других (Weber, 1949: 57). Он је успео да покаже како вредности не творе некакву апстрактну и непротивречну целину, већ да

⁵⁵ За Е. Диркема (Emile Durkheim), вредности имају колективно порекло, оне настају у моментима колективне узаврелости, као скуп колективних идеала који нису само хладне интелектуалне представе без икакве делотворности. Посве супротно, оне представљају сажету слику друштвеног живота на врхунцу свог развоја, истовремено и ослањајући се на друштвену реалност и трансцедирајући је. Као такве, оне постају делатне силе које покрећу човекову активност, а настају комбиновањем различитих аспеката стварности и идеала. Вредности, тако, имају за циљ да преобликују стварност на коју се односе (Dirkem, 2007: 130-145).

имају конфликтни карактер, који се изводи из аутономности друштвених сфера унутар којих настају (а које Вебер везује за капиталистички друштвени поредак). Вебер идентификује шест таквих вредносних сфера (економија, естетика, религија, политика, еротске и интелектуална сфера)⁵⁶, од којих свака почива на сопственим аксиомима, одбацујући могућност да све вредности почивају на једној заједничкој крајњој вредности, као и да вредносне сфере буду редуковане на једну базичну.

Социолог Талкот Парсонс сматра да су вредности **део симболичког система, који омогућавају узајамно оријентисано делање, пружајући оријентире (критеријуме) при селекцији облика делања**. У том смислу су оне нераскидиво повезане са нормама, као регулаторима мноштва разноврсних интеракција у друштву, који потпомажу спровођење структурисаних вредносних одређења и доприносе интеграцији (Parsons, 1988: 45). На основу вредности се изводе и вредносне оријентације као друштвено конструисани стандарди, који омогућавају избор између облика понашања који су међусобно искључујући (Parsons, 2005: 222). Карактеристично за Парсонса, је да разликује и неколико универзалних образаца оријентације: афективност насупротив афективној неутралности, универзализам насупротив партикуларизму, оријентација на себе насупротив колективној оријентацији, постигнуће наспрам аскрипције, усмереност наспрам дифузности, смештајући их дуж осе чији су полови, модерно, односно традиционално друштво (Parsons, 2005).

Занимљиво је истраживање америчког социолога Мелвина Кона (Melvin Kohn), који полази од веберијанске концепције стратификационе шеме, дефинишући је као **хијерархију положаја која се успоставља с обзиром на моћ, материјално богатство и престиж, у оквиру које, као најбитније, издваја димензије радног места и образовања** (Kohn, 1989).

На нашем простору, позната су емпиријска истраживања која су обављали на овом истраживачком пољу Руди Супек, Диљић, Милица Петровић, Бертша, Занинович, Грдешић, Каспаровић, Шибер, Никола Рот, Ненад Хавелка, Михаиљо Поповић, Драгомир Пантић, Драган Попадић, Бора Кузмановић, Гредел и многи други (Пешић, 2016: 59-73).

Аутори Р. Милашиновић, С. Милашиновић и Н. Путник дефинишу вредности као **специфична врста духовних творевина и животних оријентира јесу генерални обрасци усмеравања људског понашања према одређеним пожељним стандардима**. Они се организују у идеал који друштво предлаже својим члановима и који је много више од прости будућности којој се тежи. Тај идеал усмерава мисли и дела и друштво без њега не би могло да се конституише (Милашиновић и сар., 2012: 120).

Фром сматра да се може правити разлика између *два модуса живљења* и две вредносне оријентације човека и друштва: *имати* и *бити*. Модел првог типа производ је грамзивог друштва, у којем царују вредности приватне својине, и он је много

⁵⁶ Нешто слично наводе Клакхонова и Штробек. Наиме, они наводе шест димензија око којих се конституишу кључне вредности у друштву (сазнајна, економска, естетска, социјална, политичка и религијска), где одговори у оквиру сваке од димензија представљају вредносне оријентације друштва с обзиром на одређени аспект његовог окружења. Посебно наглашавају да у сваком друштву постоји одређен доминантан профил личности који се карактерише извесним бројем кључних вредносних оријентација (Inkeles, 1997: 27).

учесталији и препознатљивији него модус бити. Наиме, имање се односи на ствари, а ствари су сталне и описиве, док се бивствовање односи на искуство, а оно, у принципу, није описиво (Мимица & Богдановић, 2007: 658-660).

Претпоставке модуса бивствовања су независност, слобода и присуство критичког ума. Његова основна особина је активност, али не у смислу спољашње активности или бизниса, него унутрашње продуктивне употребе наших људских моћи.

За социолошку анализу веома је битан сукоб између колективистичког и индивидуалистичког система вредности. Први је својствен традиционалистички оријентисаним затвореним друштвима, и у њему се породица, сродничка група, територијална и етничка заједница налазе испред појединаца, док се друга одлика модерних отворених друштава и у њему доминира појединац као вредност за себе, а колективитети су у другом плану (Мимица & Богдановић, 2007: 658-660).

Елементи вредности:

- релационе (има и субјект и објект)
- индивидуалне (ствар личног избора) и социјалних ентитета
- да су историјски одређене, односно нису универзални, апсолутни нити културно сасвим релативизоване
- пре свега су рационални феномен
- истовремено су рационализација постојећег и покушај превазилажења људске праксе.

Суштинско место у одређивању самог појма вредности представља одредба везана за њену *пожељност* (Пантић, 1996: 119-120).

Конфликт вредности је посебан случај социјалног конфликта. Он се одвија на различитим нивоима: интрапсихички, појединца, великих група, култура и цивилизација (Пантић, 1996: 120).

Шварц и Билски структурисали су дефиницију вредности која обухвата пет формалних обележја вредности на које се налази у литератури:

- идеје или веровања
- које се односе на неки жељени циљ или понашање
- надилазе специфичне ситуације
- усмеравају одабир или процену понашања и догађаја
- те су зато хијерархијски организоване с обзиром на њихову релативну важност за појединца (Schwartz & Blisky, 1987: 24-53)

Детаљнију разраду и операционализацију, најприхваћеније и најобухватније дефиниције вредности коју је дао Д. Пантић, урадила је ауторка Д. Аларгић. Она обухвата следеће ствари:

- **Релативна стабилност**, као битна карактеристика вредности, значи да се оне не мењају лако, пошто су дубоко укоренење у структури личности и опирају се променама
- Да су **опште** у наведеној дефиницији значи да вредности нису специфичне, већ обједињују више различитих својстава личности (емоционалних, интелектуалних, вољних). Наравно, да постоје вредности различите општости,

као нпр. вредности на нивоу ставова, које су мање опште, и вредности на нивоу животне филозофије, које су најопштијег карактера.

- **Хијерархијска организација**, у овој дефиницији указује на степен значајности појединих вредности у систему вредности који је својствен једном друштву. Хијерархија и садржај вредности су условљени историјско-класним чиниоцима.
- Да представљају **карактеристике друштвених група** (елементи друштвене свести) у наведеној дефиницији говори о оним аспектима друштвене свести који су историјски и актуално-социјално стекли социјалну пожељност. Друштвена свест представља дијалектичко повезивање и интеракцију појединих вредности, и не може се свести на прости збир система вредности појединаца, и није независна сила ван људи (како су замишљали неки аутори укључујући и Диркема).
- Констатација да су вредности **формиране међусобним деловањем историјских, актуелно-социјалних и индивидуалних чинилаца** указује на сложеност етиологије вредности и на испреплетано деловање разнородних чинилаца. Историјски фактори су свакако најопштији и вероватно одговорни за највећи део варијације садржаја вредносних оријентација и вредносних система, њихових традиционалних носилаца, динамике и континуитета вредности. Актуално-социјални фактори обухватају текуће ситуационе друштвене факторе и социјалну структуру, односно изражавају утицај разлике друштвеним положајима појединца на формирање вредности. Индивидуални чиниоци имају посебно велику улогу објашњавају разлика унутар група у систему вредности, док су историјско-социјални фактори од већег утицаја на разлике међу класама, односно слојевима и групама. Због тако детерминисане пожељности, ова особина вредности се односи на чињеницу да пожељност има своје историјско, актуелно-социјално и индивидуално порекло (ово се посебно наглашава зато што у дефиницијама многих аутора није јасно откуда потиче пожељност).
- **Пожељно** се током социјализације интернализује у појединцу и фиксира у свести друштвених група. Историјски посматрано, пожељно се у вези са сваком конкретном вредношћу формирало као израз групне и индивидуалне заинтересованости за одређени начин понашања и субјективног доживљавања, и налази се у функцији опстанга друштвених група, целог друштва, па и читавих култура. Такође карактеристика пожељности у вредностима омогућава међусобно споразумевање и комуникацију између људи и одржавање групне кохезије.
- Карактеристика изнета у дефиницији да вредности **усмеравају понашање** се односи на то да вредности подразумевају стандарде, критеријуме, водиче, оријентире у понашању, али се вредности не могу свести на норме. Вредности и друштвене норме две су класе појава, које се међусобно преклапају у неким својим аспектима, али се и разликују међусобно и то у неколико карактеристика. Вредности су општије од норми, односно иста вредност може да буде извор већег броја норми, обично претходе нормама и често их надживљавају. Норме увек укључују и неки облик правних санкција, док вредности подразумевају само моралне санкције.
- Чињеница да се вредности **односе и на понашање** је важан елеменат дефиниције вредности, јер се вредности као диспозиције, које се субјективно

доживљавају, манифестују у тзв. селективном понашању, односно у ситуацијама када постоји или треба направити избор.

5.2. Класификација вредности

Могуће је класификовати вредности по разним основама. Овде ћемо навести неке основне врсте класификација, који се најчешће спомињу у научној литератури.

Занимљиву класификацију даје Хелерова, а односи се на примарне, секундарне и терцијалне вредносне оријентације. Према поменутој ауторки постоје:

- примарне категорије вредносне оријентације (која се може применити на све секундарне категорије, а супротно није могуће) су добро-лоше.
- секундарне категорије вредносне оријентације (односе се на најразличитије области реалности и могу се у оквиру своје сфере применити на све друге категорије оријентације). Најважније од њих су: добро и зло(морална оријентација која се односи на поступке и понашања); лепо и ружно (догађаје, означавања, поступке, апстраховање од непосредне користи); свето и световно (религија); корисно и штетно (ствари, односе, поступке, делом са гледишта ја, а делом са гледишта других); пријатно и непријатно (ствари, догађаје, људске односе, зависности од тога да ли се појединцу причињава или не причињава радост); тачно и нетачно (адекватан или неадекватан квалитет судова и поступака); успешно и неуспешно (постизање или непостизање неког циља); истинито и лажно (адекватност статуса и објекта). Али, ауторка напомиње да се констатације у заградама не требају схватити као дефиницију, него као опис, јер сматра да није могуће дефинисати категорије вредносних оријентација.
- Терцијалне категорије вредносне оријентације служе за оријентисање у оквиру подручја уведених секундарним категоријама: пар категорија пристојно-непристојно лежи у оквиру тачно-нетачно, а уметнички-неуметнички у оквиру лепо-ружно и слично томе (Хелер, 1976: 36-37).

Рокич је поделио вредности на инструменталне (оне које се односе на пожељна и идеализована понашања) и терминалне (пожељна крајња стања) - а које су међусобно повезане, ипак организоване у посебне хијерархијске системе (Ферић, 2005: 4).

Како је наведено у *Социолошком речнику* (Мимица, Богдановић: 2007), вредности можемо поделити:

- према главним подручјима деловања људи у друштву (економске, политичке, културне),
- према значају за појединце или друштвене групе (примарне и секундарне),
- према врстама потреба с којима су повезане (материјалне и духовне)

Аутор Јован Ђорђевић наводи следећу поделу вредности: вредности од универзалног значаја (праведност, слобода, хуманост, храброст, истинољубивост, еколошки склад); вредности које су значајне за друштвену заједницу (одговорност, патриотизам, поштовање закона и реда, друштвена ангажованост); вредности које указују на односе према другима (алтруизам, солидарност, кооперативност, толерантност, поштен односно частан однос према другима) и вредности које се односе на развој појединца

(интегритет, позитиван однос према раду, стваралаштво, самоконтрола, скромност, предузимљивост) (Ђорђевић, 2007: 24-25).

С друге стране Бора Кузмановић (1972) наводи осам вредносних оријентација: хедонистичка, економско-утилитарна, алтруистичка, естетска, политичка (моћ и углед), сазнајна, стваралачка и прометејска.

Са становишта друштвених сукоба, Р. Милашиновић, С. Милашиновић и Н. Путник значајни су следећи вредносни системи:

- Киничко-стоички вредносни систем
- Хришћански вредносни систем
- Хедонистички вредносни систем
- Интелектуално-идеалистички вредносни систем
- Прагматички и културолошки вредносни систем

а) Киничко-стоички вредносни систем се заснива на моралним начелима као што су одрицање и суздржавање, трпљење и заступа тезу да морална начела имају порекло у божанском. Представници су Антистен и Диоген (Милашиновић и сар., 2012: 121).

б) Хришћански вредносни систем инсистира да је човек створен од Бога, да је он апсолутни стваралац свега постојећег. Представници Павле, Пелагије, Августин, Абелар, Тома Аквински.

в) Хедонистички вредносни систем претпоставља да се човек не сме устезати од физичких и интелектуалних задовољстава, јер се само задовољство налази у човеку. Оно одобрава акцију која води задовољавању чула. У старом Риму је превладавала филозофија диктата чула, по којој је смисао човековог живота у задовољавању чулних побуда, па се та идеја настојала и филозофски осмислити. Она је касније добила и своју ширу форму, као што је принцип оште добробити и у филозофији се препознаје као утилитаризам. Представници су француски материјалисти Ламетри, Дидро, Хелвецијус и Холбах.

г) Интелектуално-идеалистички вредносни систем вредносни систем сматра да су човекове идејне водиле разум и духовност.

Овде постоји више различитих оријентација, а издвајају се: Кантова етика категоричког императива⁵⁷, Фихтеова етика слободне личности⁵⁸, Хегелов спекулативни идеализам, Шелингова теозофија и морални апсолутизам Виделбанд,

⁵⁷ Кантов категорички императив гласи: поступај само према оној максими за коју истовремено можеш хтети да постане један општи закон или поступај тако да човештво, како у себи, тако и у другоме, увек третираш и као циљ, а не само као средство. Категорички императив штити једну универзалну вредност, а то је достојанство. Уважавање другог (рационалног бића) које захтева категорички императив, није ништа друго него поштовање (Савић и сар., 2003: 218-220).

⁵⁸ Фихте сматра да човек треба да изађе из стања незрелости, ослободи се утицаја спољашњих ауторитета путем аутономне употребе сопственог ума и преузме одговорност за сопствено усавршавање. Основни принцип на којем треба бити утемељена филозофија је принцип људске слободе и он гласи: Ти треба да будеш аутономан (самосталан) (Савић и сар., 2003: 222).

Диринг, Шелер, Блох (Милашиновић и сар., 2012: 122). Основу овог вредносног система налазимо у старој Грчкој, код Платона⁵⁹ и Аристотела⁶⁰.

Аристотел је са друге стране сматрао да живот искључиво ради уживања приличи обичној стоци и није вредан труда. Ту долази до изражаја Аристотелов став о умерености, истичући при томе врлине које чине идеалног човека:

- дианоетичке (теоријске, логичке или интелектуалне) у које спадају мудрост (грч. *sophia*), моћ разумевања (грч. *synesis*) и практична мудрост (грч. *phronesis*), а које су упућене на сазнавање; и
- етичке (практичне) врлине у које спадају племенита великодушност и разборитост (Савић и сар., 2003: 88).

д) Прагматички и културолошки вредносни систем је настао са појавом капитализма. Представници су Бентам и Џ.С. Мил (Милашиновић и сар., 2012: 123).

5.3. Конфликт вредности

Конфликт вредности је посебан случај социјалног конфликта. Везује се за супротстављене интересе и конкурисање за извесна добра, те та веза може бити посредована односно удаљена.

Нивои конфликта вредности: интрапсихички, појединци, велике групе (класа, нација, генерација, културе и цивилизације). Један од најчешћих психолошких и социјалних симптома сукоба вредности су аномije⁶¹, које карактеришу данас свест и понашање многих појединаца.

Оне се јављају као логички супротстављене вредносне оријентације, унутар истих оријентација (тзв. борба за превласт), инструменталне и терминалне вредности, дискрепанције између пробуђених очекивања, носталгични синдром, бенигни облик као декларативно високо цењење одређених добара(идеала) и истовремено критичког незадовољства реализацијом тих циљева у пракси.

Овде постоји стално надметање око тога да ли ће одређено добро бити само средство или циљ или обоје.

У теорији постоји и појам конфликт вредности, као специфичан случај социјалног сукоба који може бити на различитим нивоима: између појединаца, група, култура, па и цивилизација, између и унутар истих и супротних оријентација. Овај тип сукоба може бити изазван различитим узроцима: између очекиваног и оствареног (у односу традиционализма и модернизма, једнакости и слободе, колективизма и индивидуализма и др.).

⁵⁹ Платон је сматрао да су врлине (праведност, храброст, умереност...) апсолутне вредности, да потичу из јединственог извора, а да се људима показују у времену и простору, па отуда и (погрешан) утисак о њиховој релативности.

⁶⁰ Занимљив је Аристотелов став који се односи на срећан живот. Наиме, како он каже, срећан човек не живи због части, угледа или новца већ ради себе самог- не би ли реализовао своју изворну природу (Савић и сар., 2003: 88).

⁶¹ *Лат.* *anomos*, *anomia*- безакоње, незаконитост, необузданост, неуредан

Сукоб вредности је могућ унутар истих група за чије чланове се претпоставља да имају исте или сличне главне интересе. Такође је могућ између инструменталних и терминалних вредности, тј. надметања да ли ће одређено добро бити само средство или циљ или обоје, о чему је расправљао још Аристотел. Вредносни сукоб се може појавити и као израз дискрепанције између пробуђених великих очекивања и фрустрирајуће реалности. Може се рећи да се вредносни конфликт и актуално и потенцијално налази пре свега у супротстављеним вредносним оријентацијама које се логички и методолошки могу образложити као биполарне структуре, које проистичу из различитих и антагонистичких интереса (Милашиновић и сар., 2012: 127-128).

У даљем тексту ће бити наведена једна теорија која описује конфликт вредности, односно између којих вредности постоји несклад односно противречност. Наравно, реч је о Шварцовој универзалној теорији структуре и садржаја вредности.

5.3.1. Шварцова универзална теорија структуре и садржаја вредности

Шварцова теорија универзалних садржаја и структуре вредности претпоставља постојање десет типова вредности. Целокупан однос конфликта и компатибилности међу појединим типовима ствара структуру вредносног система. Претпостављена универзалност садржаја десет вредносних типова и структуре њихових односа је потврђена бројним међународним истраживањима.

Утврђено је да се педесет шест специфичних вредности, јасно просторно организује у десет подручја која садржајно одговарају теоријским мотивацијским типовима вредности (Ферић, 2007: 4).

Тих педесет шест вредности су:

1. једнакост (подједнака могућност за све)
2. унутрашњи склад (душевни мир)
3. друштвена моћ (контрола над другима, доминација)
4. задовољство (задовољење жеља)
5. слобода (слобода мисли и дела)
6. духовни живот (нагласак на духовним, а не материјалним)
7. осећај припадности (осећај да је другима стало до мене)
8. друштвени поредак (стабилност друштва)
9. узбудљив живот (узбудљива искуства)
10. смисао у животу (циљ у животу)
11. пристојност (уљудност, лепо понашање)
12. богатство (материјална добра, новац)
13. национална сигурност (заштита домовине од непријатеља)
14. самопоштовање (осећај властите вредности)
15. узвраћање услуга (избегавање дуговања)

16. креативност (оригиналност, машта)
17. мир у свету (свет без ратова и конфликта)
18. бити самосталан (ослањати се на властите снаге, самодовољан)
19. бити умерен (избегавати претерана осећања или понашање)
20. бити одан (веран пријатељима, људима који ме окружују)
21. бити амбициозан (марљив, тежити достигнућима)
22. бити толерантан (толерисати друге идеје и уверења)
23. бити понизан (скроман, смиран)
24. бити одважан (пустолован, спреман на ризик)
25. чувати околину (штитити природу)
26. бити утицајан (имати утицаја на људе и догађаје)
27. поштовати родитеље и старије (исказивати поштовање)
28. изабрати властите циљеве (доносити властите одлуке)
29. бити здрав (не бити физички или психички болестан)
30. бити способан (компетентан, делотворан, предузимљив)
31. прихватити свој живот (помирити се са својим животним приликама)
32. бити искрен (истинит, поштен)
33. самодисциплина (суздржавање, отпорност према искушењу)
34. поштовање традиције (очување старих обичаја)
35. зрела љубав (дубока емоционална и духовна интимност)
36. приватан живот (право на приватност)
37. родитељска сигурност (сигурност ближњих)
38. друштвени углед (поштовање, уважавање од стране других)
39. јединство са природом (уклапање у природу)
40. разноврстан живот (испуњен новостима, променама)
41. мудрост (зрело схватање живота)
42. ауторитет (водити друге или заповедати другима)
43. искрено пријатељство (блиски пријатељи који ме подржавају)
44. свет лепог (лепота природе и уметности)
45. друштвена правда (исправљање неправде, брига за слабије)
46. чувати слику о себи у друштву (чувати властити углед)
47. бити послушан (покоран, испуњавати дужности)
48. бити интелигентан (логичан, мисаон)
49. бити услужан (радити за добробит других)
50. уживати у животу (уживати у храни, сексу, одмору...),
51. бити побожан (придржавати се вере)

- 52. бити одговоран (поуздан, на кога се може ослонити)
- 53. бити знатижељан (показивати занимање за све, истраживати)
- 54. бити спреман на праштање (вољан опростити другоме)
- 55. бити успешан (остварити циљеве)
- 56. бити чист (уредан)

Рокич је вредности дефинисао као трајна веровања о томе да су одређени начини понашања, или крајња стања постојања, индивидуално или друштвено пожељнији од одређених супротних начина понашања или стања. Сматрао је да је укупан број вредности које човек поседује релативно мален, те да сви појединци, поседују вредности. Разлике међу појединцима јављају се само с обзиром на релативну важност коју они појединим вредностима придају. До тих разлика, пак, долази што вредности имају два изворишта: личност појединца те друштво са својом културом и социјализацијским институцијама, чијим међуделовањем настају хијерархије вредносних приоритета. Ове “хијерархије вредносних приоритета”: Рокич је назвао вредностим системима, а дефинисао их је као трајне и стабилне организације вредности дуж континуума релативне важности (Ферић, 2007: 4).

Вредности имају важну улогу у усмеравању понашања појединца тек у случајевима кад се јавља конфликт вредности – када неко понашање резултира последицама које јесу у складу с једном (или више) вредности, али истовремено и у сукобу с неком другом вредношћу или вредностима које појединац поседује. Тек у таквим ситуацијама конфликта, човек постаје свестан својих вредности, односно тек се тада оне активирају и усмеравају његово понашање (Ферић, 2007: 5-6).

Полазећи од тако постављене дефиниције вредности, након низа емпиријских истраживања, да би се утврдиле системске повезаности међу вредностима у различитим културама, Шварц је поставио теорију садржаја и структуре вредности те је утврдио постојање свеобухватног склопа динамички повезаних различитих мотивацијских типова вредности - који би могао придонети даљем, потпунијем проучавању вредносних система као целине и понудити прецизнија објашњења односа између вредности и понашања појединца.

Као што смо већ и рекли теорија универзалних садржаја и структуре вредности (Шварц, 1992) дефинише вредности као пожељне циљеве, различите важности, који делују као усмеравајућа начела у човековом животу.

Према теорији, постоји десет мотивацијских типова вредности који су садржајно одређени мотивацијским циљевима којима су усмерени и специфичним вредностима које их представљају. Мотивацијски циљеви произилазе из три универзална захтева људског постојања (биолошких потреба, потреба за усклађеном социјалном интеракцијом те потреба за опстанком и функционисањем група), а поједине специфичне вредности представљају одређени тип вредности онда када понашање које води њиховом испуњењу подржава мотивацијски циљ тог типа.

Шварц десет мотивацијских типова садржајно представио с укупно 56 специфичних вредности. Таблица 1. приказује такво садржајно одређење мотивацијских типова вредности у терминима мотивацијских циљева којима су усмерени и специфичне вредности које их представљају.

Табела 1. Структура вредности 10 мотивацијских типова вредности (преузето и прилагођено према Schwartz, 1996: 45).

Теорија даље, осим што утврђује и садржајно одређује мотивацијске типове вредности, претпоставља и постојање динамичних односа међу њима. Шварц, сматра како понашање усмерено према одређеном типу вредности има психолошке, практичне и друштвене последице које могу бити компатибилне или у конфликту с понашањима усмереним према другим типовима вредности. Компатибилни типови вредности имају заједничку мотивацијску оријентацију, па је тако на пример, усмеравање ка вредностима достигнућа компатибилно са усмеравањем ка вредностима моћи, јер оба типа вредности наглашавају лични успех и доминацију над другима те се међусобно подржавају и појачавају. Исто тако, вредности достигнућа су у конфликту са вредностима добронамерности, јер усмеравање на властити успех и добит по правилу кочи бригу за добробит других. Дакле, особа која држи да су важне вредности достигнућа ће високо вредновати и моћ, али неће моћи вредновати много добронамерност.

Према теорији, целокупан однос конфликта и компатибилности међу типовима вредности ствара кружну структуру вредносног система.

На таквом кружном приказу компатибилни типови вредности се налазе један до другог, док се конфликти налазе насупрот другима. Од оваквог правилног кружној распореда одступа једино вредносни тип традиције, који је смештен на самом рубу кружног приказа – изнад вредносног типа конформизма, јер Шварц сматра да конформизам и традиција одражавају исти мотивацијски циљ (подређивање, прилагођавање друштвено

одређеним очекивањима), а разлика је једино у томе што конформизам одржава подређивање особама с којима је појединац у честом контакту, док традиција одражава подређивање апстрактнијим појмовима, тачније религијским и друштвеним обичајима и идејама.

Десет се приказаних мотивационих типова вредности даље организује у четири типа вредносног нивоа:

1. Властито одрицање (универзализам и добронамерност), које одржава прихватање других као једнаких, те бригу за њихову добробит.
2. Властиту добробит (достигнуће, моћ), који одржавају постизање личног успеха и доминације над другима.
3. Отвореност за промене (независност и стимулација), која одражава слободу мисли и деловања те склоност ка променама.
4. Задржавање традиционалних односа (сигурност, конформизам и традиција), које одржавају послушност и организовање властитих акција да би се одржало постојеће стање.

Хедонизам је једини тип вредности који није сврстан ни у једну од четири категорије вредности вишег нивоа, и то стога што је, према Шварцу, истовремено повезан и са отвореношћу за промене и са властитим бољитком.

Четири типа вредности вишег нивоа су заправо супротни полови двеју димензија. Једна димензија захвата вредности властитог одрицања насупрот вредностима властите добити и одражава конфликт који се јавља између прихватања других као једнаких и бриге за њихову добробит, с једне стране, те тежње за остваривањем властитог успеха и доминације над другима, с друге стране. Друга димензија захвата отвореност за промене насупрот задржавању традиционалних односа и одражава конфликт који се јавља између наглашавања слободе властитих мисли и дела и жеље за променама, с једне стране, те задржавања традиције и очувања стабилности, с друге стране.

Важно је нагласити да Шварц сматра како је постојање описаних десет мотивацијских типова вредности универзално с обзиром на њихов садржај и структуру, односно да се у таквом облику јавља код свих појединаца и/или група. Разлике у вредносним системима могу постојати само с обзиром на хијерархију вредносних типова, односно релативну важност коју појединци (или групе придају појединим вредностима). Међутим, садржајно одређење вредносних типова, као и њихови односи конфликта и компатибилности су увек исти.

Шварц такође држи како оваква организација вредности с обзиром на конфликте и компатибилности међу различитим типовима може омогућити проучавање структуре система вредности као целине, а самим тим и потпуније и прецизније објашњавати односе између вредности и понашање појединаца.

Постављање истраживачке хипотезе која би прецизирала повезаност једног типа вредности с неком спољашњом варијаблом имало би уједно и јасне импликације о повезаности те спољашње варијабле са осталим типовима вредности, при чему ваља само следити две основне поставке:

- Свака спољашња варијабла исказиваће сличан степен повезаности са вредносним типовима који су међусобно компатибилни, односно који се на кружном приказу структуре вредносног система налазе један до другог
- Степен повезаности с неком спољашњом варијаблом потпуно ће опадати како се помичемо по кружном приказу структуре вредности, и то у оба смера, почев и од вредносног типа који исказује највиши ступањ повезаности с проучаваном спољашњом варијаблом од онога који исказује најнижи степен повезаности. Ипак, вредносни тип који се исказује највишим степеном повезаности с неком спољашњом варијаблом, не мора се нужно налазити насупрот вредносном типу који с том варијаблом исказује најнижи степен повезаности, и то зато што – у зависности од специфичности особина проучаваног понашања – мотивацијски циљеви по којима се типови вредности разликују нису увек подједнако релевантни за доношење одлуке о неком понашању (Schwartz, 1996).

5.3.1.1. Однос компатибилности и конфликта мотивационих типова вредности

*Они који се могу одрећи мало властитих слобода,
да би постигли мало привремене властите сигурности,
не заслужују ни слободу ни сигурност.*

Бенџамин Френклин

Теорија претпоставља да се десет мотивационих типова организује у простору тако да стварају кружну структуру, а која се може проучавати на неколико нивоа. Први ниво је организација вредносних типова независности и стимулације насупрот задржавању традиционалних односа.

Друга димензија: вредности властитог одрицања насупрот вредностима властите добити. Могуће је затим проучавати поредак вредносних типова, односно утврдити да ли типови које се просторно смештају један до другог одржавају теоријом претпостављене односе компатибилности. Коначно, могуће је утврдити и број евентуалних појединачних инверзија суседних вредносних типова потребних да би се постигла структура у складу са теоријом.

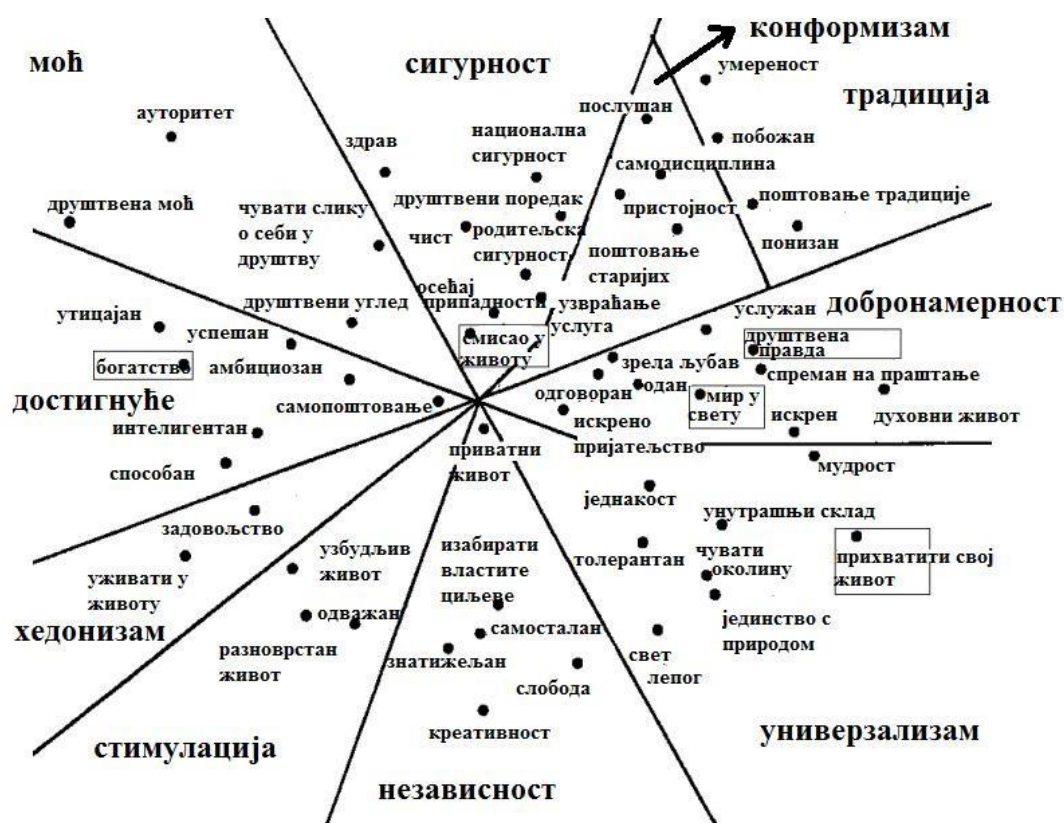
Добијени резултати показују да се утврђени мотивацијски типови заиста просторно организују према две теоријски постављене димензије. Мотивацијски типови независности и стимулације налазе се насупрот мотивационих типова сигурности, конформизма и традиције одржавају и тако конфликт који се према теорији јавља између наглашавања слободе властитих мисли и дела и жеље за промену, с једне стране, те задржавања традиције и очувања стабилности, с друге стране.

Исто тако, мотивацијски типови универзализма и добронамерности просторно се налазе насупрот типовима моћи и постигнућа, те тако одржавају конфликт који се јавља између прихватања других као једнаких и бриге за њихову добробит, с једне

стране, те тежње за остваривањем властитог успеха и доминације над другима, с друге стране.

Надаље, утврђени мотивацијски типови просторно се смештају тако да стварају кружну структуру. За девет типова вредности може се утврдити заједничко полазно средиште, док се мотивацијски тип традиције потпуно у складу са теоријом смеђтају на сам спољашњи руб просторне мапе, изнад мотивацијског типа конформизма.

Добијени поредак мотивацијских типова вредности сагласан је са теоријски претпостављеном поретку те на тај начин одражава и све претпостављене односе компатибилности међу суседним мотивацијским типовима.

Табела 2. Графички приказ структуре односа вредности добијен анализом најмањих удаљености у дводимензионалном простору (преузето и прилагођено према Schwartz, 1996: 35).

Приказ структуре социјалног сукоба, разрађен према приказу тријадичне структуре сукоба. Вредности се освештавају тек у случају кад се јавља конфликт вредности – када неко понашање резултира последицама које јесу у складу с једном (или више) вредности, али су истовремено у сукобу с другом вредношћу или вредностима које појединац поседује. Тек у таквим ситуацијама конфликта, човек заправо постаје свестан својих вредности и тек се тада оне активирају и усмеравају његово понашање.

Сматра се да људи својих вредности нису нити свесни до ситуације сукоба, када се оне активирају и усмеравају понашање (Schwartz, 1992: 1-65).

Закључак

Конфликт појединца (или како га Кајтез назива двобој) настаје када две особе имају међусобно некомпатибилне циљеве, интересе или вредности, и друга страна на неки начин ограничава или спречава другу страну да дође до одређеног ресурса у циљу што квалитетнијег, удобнијег и бољег живота. Значи само једна страна може да поседује исти, и само једна може да изађе као “победница”. При томе значају улогу има свест о постојању супарника са датим карактеристикама.

При одабиру предмета и објекта конфликта, једну од најзначајнијих улога на понашање појединца имају карактеристике личности, међу које спадају интереси и вредности. Они умногоме утичу на понашање појединца, на формирање његових потреба, интереса, жеља и циљева. Интереси су “мање апстрактнији” и њих је могуће “боље осетити и доживети”, док су вредности много више апстрактнији, трајнији и “дубљи”- више интегрисани у личности (свест). С тога се интереси надовезују на одређени систем вредности који је усвојен још у периода социјализације особе и они на неки начин представљају прозор на основу кога појединци опажају свет око себе, сматрају шта им је важно, а шта није.

С друге стране, неке вредности које одвајкада постоје су у сукобу, односно некомпатибилне су са другим вредностима и то је по природи ствари један перманентни латентни конфликт током целокупне историје. Овде долази до изражаја оно што је Шварц рекао: “Вредности имају важну улогу у усмеравању понашања појединца тек у случајевима кад се јавља конфликт вредности – када неко понашање резултира последицама које јесу у складу с једном (или више) вредности, али истовремено и у сукобу с неком другом вредношћу или вредностима које појединац поседује. Тек у таквим ситуацијама конфликта, човек постаје свестан својих вредности, односно тек се тада оне активирају и усмеравају његово понашање”.

Појединац никада није био изложенији већем броју сукоба, како интраперсонални, тако и интерперсоналним и другим врстама сукоба, као што је то у капиталистичком неолибералном концепту друштва. Он је прво у сукобу са самим собом, па тек онда са другим људима, друштвеним групама, културама и слично.

Персонални сукоби су све интензивнији у друштву, јер се човеку намећу како унутрашњи захтеви, тако и спољашњи захтеви које не може физички и психички да издржи. Онда долази до тензије, фрустрације, агресије и сукоба као последице свега тога.

Споменуо бих радикализацију потреба (стварање нових “потреба” изнова и изнова) као један од узрока сукоба, и као један врло значајан феномен који се појавио с настанком капитализма, а још су први критичари капитализма упозоравали на то. Као што Хелерова наводи “приводња је та која ствара потребе” и појединац као јединка, по природи ствари, није у стању да испуни дате захтеве и долази до борбе и сукоба за оскудним ресурсима. Човек се на тај начин, да би опстао, задовољио и остварио своје потребе ступа у интеракцију (-,+) са другим људима, где се са неким удружује, а са неким бори око ресурса, односно на тај начин удаљава од њих (Визе?).

Сматрам да научници и сви други аутори који се баве проблематиком сукоба, а посебно сукоба вредности углавном говоре о истим узроцима сукоба међу људима, али то раде користећи различиту терминологију и описујући га са различитих аспеката.

Литература

КЊИГЕ (МОНОГРАФИЈЕ):

1. Allport, G.W., Vernon, P.E. & Lindzey, G. (1960). *A study of values*. Boston: Holghton. Mifflin.
2. Baron, R. A. (1990). *Behavior in Organizations: Understanding and Managing the Human Side of Work* (third edition), Allyn and Bacon, Nedom Heights, MA
3. Boulding, K. (1962). *Conflict and Defence: A General Theory*. New York: Harper Brothers.
4. Вебер, М. (1976). *Привреда и друштво*. Београд: Просвета.
5. Вебер, Т. (2007). *Појединац и конфликт из Гандијеве перспективе*. Нови Сад: Прометеј.
6. Weber, Max. (1949). *Objectivity in Social Science and Social Policy*, in: Edward A. Shils and Henry A. Finch (eds). New York: Free Press.
7. Вујаклија, М. (1980). *Лексикон страних речи и израза*. Београд: Просвета.
8. Диркем, Е. (2007). *Друштво је човеку бог*. Београд. ИСИ ФФ.
9. Ђорђевић, Ј. (2007). *Настава и учење у савременој школи*. Београд: Учитељски факултет.
10. Eysenck, J. (1980). *Upotreba i zloupotreba psihologije* (Uses and Abuses of Psychology, prevod sa Engleskog). Zagreb: Naprijed.
11. Eysenck, H.J. (1954). *The psychology of politics*. London: Routledge-Kegan
12. Животић, М. (1986). *Аксиологија*. Загреб: Напријед.
13. Звонаревић, М. (1985). *Социјална психологија*. Загреб: Школска књига.
14. Kohn, Melvin. (1989). *Class and Conformity: A Study in Values*. Chicago: The University of Chicago Press.
15. Кордић, Б. (2005). *Психологија: методе и технике у психологији и теоријски модели психосоцијалне угрожености личности*. Београд: Центар за примењену психологију.
16. Кордић, Б. & Пајевић Д. (2007). *Опита психологија са социјалном психологијом*. Београд: Центар за примењену психологију.
17. Креч, Д., Крачфилд, Р.С. & Балаки Ј.Л. (1972). *Појединац у друштву*. Београд: Завод за уџбенике и наставна средства.
18. Милашиновић, Р., Милашиновић, С. & Путник, Н. (2012). *Теорије конфликта*. Београд: Факултет безбедности.
19. Мимица, А. & Богдановић, М. (2007). *Социолошки речник*. Београд: Завод за уџбенике.
20. Пантић, Д. (1981). *Вредносне оријентације младих у Србији*. Београд: Институт друштвених наука.
21. Пантић, Д. (1990). *Промене вредносних оријентација младих у Србији*. Београд: Институт друштвених наука.

22. Parsons, T. (2005). *The Social System*. London: Routledge
23. Поповић, М. (1974). *Проблеми друштвене структуре*. Београд: Научна књига.
24. Пусић, Е. (1977). *Вредности и друштвени систем*. Загреб: Филозофски факултет свеучилишта у Загребу.
25. Rokeach, M. (1973). *The nature of human values*. New York: Free Press.
26. Рот, Н. & Радоњић, С. (2004). *Психологија за други разред гимназије*. Београд: Завод за уџбенике и наставна средства.
27. Rummel, R. J. & Coser L. A. (2001). *Socijalni konflikti*. Sarajevo: Fakultet kriminalističkih nauka.
28. Савић, М., Цветковић Н. В. & Цекић, Н. (2003). *Филозофија за IV разред гимназије и стручних школа*. Београд: Завод за уџбенике и наставна средства.
29. Требјешанин, Ж. (2004). *Речник психологије*. Београд: Стубови културе.
30. Хантингтон, С. (1998). *Сукоб цивилизација и преобликовање светског поретка*. Подгорица: ЦИД.
31. Хелер, А. (1981). *Вредности и потребе*. Београд: Нолит.
32. Цветковић Н., В. (2005). *Социологија: основни проблеми, појмови и приступи*. Београд: Факултет цивилне одбране.
33. Чекрлија, Ђ., Турјачанин, В., & Пухало, И. (2004). *Друштвене оријентације младих*. Бања Лука: Национални институт за борбу против наркоманије.

ДОКТОРСКИ РАДОВИ:

34. Аларгић, Д. (2012). *Карактеристике појединца као чиниоци система вредности припадника Војске Југославије*. Докторски рад. Београд: Филозофски факултет.
35. Пантић, Д. (1977). *Вредности, особине личности и класна припадност*. Докторски рад. Београд: Филозофски факултет.
36. Пешић, Н. Ј. (2016). *Вредносне оријентације у постсоцијалистичким друштвима Србије и Хрватске*. Докторски рад. Београд: Филозофски факултет.

НАУЧНИ РАД (ЧЛАНАК) У НАУЧНОМ ЧАСОПИСУ:

37. Druckman, D. & Zechmeister, K. (1973). *Conflict of Interest and Value Dissensus: Propositions in the Sociology of Conflict*. Human Relations, Vol. 26
38. Kuzmanović, B. (1990). *Vrednosne orijentacije učenika na završetku osnovnog obrazovanja*. Nastava i vaspitanje. (4-5).
39. Попадић, Д. (1995). *Узрасне и генерацијске разлике у преференцији животних стилова*. У: Психолошка истраживања. Институт за психологију. Филозофски факултет. Београд 7.
40. Schwartz, S. H. i Bilsky, W. (1987.), *Toward a universal psychological structure of human values*. Journal of Personality and Social Psychology,
41. Schwartz, S. H. (1992.), *Universals in the content and structure of values: Theoretical advances and empirical tests in 20 countries*. Advances in Experimental Social Psychology, 25, 1-65
42. Ферих, И. (2007). *Универзалност садржаја и структуре вредности: подаци из Хрватске*, Друштвена истраживања. (1-25).

САОПШТЕЊЕ У ЗБОРНИКУ СА НАУЧНЕ КОНФЕРЕНЦИЈЕ:

43. Пантић, Д., Осипов, Г.В., Радовановић, М., Спасић, И., Видојевић, З., & Голенкова, З. (1996). *Социјални конфликти у земљама транзиције*. У: Зборник радова са међународног научног скупа одржаног у Москви 14-16 маја 1996. У сарадњи са Институтом за социјално-политичка истраживања Руске академије наука. (1-239). Београд: Институт за друштвена истраживања.
44. Перко-Шепаровић, И. (1968). *Конфликт у теорији и пракси*. У: Зборник радова Високе управне школе. (45-68). Загреб: Висока управна школа.

ТЕКСТ ПРЕУЗЕТ СА ИНТЕРНЕТА:

45. Schwartz, S. (2012). *An Overview of the Schwartz Theory of Basic Values*. (преузето 27. 09. 2018). са <http://dx.doi.org/10.9707/2307-0919.1116>